

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Általános és Igazságügyi Mediátor szak

PUNITUM NECESSE EST?

A resztoratív igazságszolgáltatás „elveszett eszméje” nyomában

Szakedolgozat

Konzulens:
Fellegi Borbála PhD

Készítette:
Bánházy Péter

2008-2009

Tartalomjegyzék:

Tartalomjegyzék	2
Bevezetés	3
1. A konfliktusokról	4
2. A büntető igazságszolgáltatás, mint a konfliktuskezelés eszköze	8
2.1 A büntetőjog fejlődése a kezdetektől az érett feudalizmus korái	8
2.2 A jóvátétel elemei a magyar büntetőjog fejlődésében	11
2.3 A felvilágosodás hatása a büntetőjogra.....	14
2.4 A büntetőjog „útkeresése” - a resztoratív eszmék megjelenése	15
3. A resztoratív igazságszolgáltatás	19
3.1 A resztoratív igazságszolgáltatás modellje	19
3.2 Resztoratív eljárások - a mediáció	21
4. A hazai szabályozás jelene, jövője	23
4.1 Mediáció a nemzetközi jogforrásokban és az Európai Unió normáiban	23
4.2 Resztoratív elemek a hazai büntetőjogi szabályozás rendszerében	26
4.2.1 Resztoratív elemek a szankciórendszerben	26
4.2.2 Resztoratív jellegű enyhítő körülmények értékelése a büntetés kiszabás során	29
4.2.3 Az elkövető általi utólagos jóvátétel a tételes jogi szabályozásban	30
4.2.4 A büntető eljárás resztoratív elemei	31
4.2.5 Közvetítői tevékenység büntető ügyekben	32
4.3 Mediáció - korlátok és lehetőségek	34
5. Következtetések	38
6. Zárzó helyett	39
7. Irodalomjegyzék, forrásjegyzék	41

Bevezetés

*„Ellentétek a valóságban nincsenek,
Mi az, ami a valóságban van?
Egyetlen szóval: különbség.
A világ jellege nem az ellentétekben,
hanem a különbségekben van.”¹*

Negyedéves joghallgatóként és végzős mediátor szakos hallgatóként olyan témát választottam, amely lehetőséget ad a két, különféle szemléletmóddal történő megközelítésre; a jogászi és a nem jogászi szemlélet közötti különbségek, esetleges egyezőségek megmutatására, feltárására. A büntetőügyi mediáció sokak által és sokat vitatott kérdésköre kiváló terepnek ígérkezik erre a feladatra.

De mi is a vita tárgya tulajdonképpen? A büntetőjogászok - így a bírák, ügyészek, ügyvédek - általánosan elfogadott álláspontja szerint a büntető hatalom gyakorlása az arra hivatottak feladata és jogosultsága - ezt a legkisebb mértékben sem szabad kivenni a kezükből. Ezzel némileg ellentétesen a resztoratív igazságszolgáltatás hívei azt állítják, hogy van létjogosultsága annak, hogy egyes esetekben a büntetőjog meghatározóan punitív szemléletmódját átértékelve, előtérbe kerüljenek a kárhelyreállítás / kárjótétel szempontjai. Amennyiben pedig a büntetőjog eszköztársa erre nem tűnik eléggé alkalmasnak, igenis helye van annak, hogy ezekben az esetekben más eszközökkel éljünk, kiegészítve, esetleg helyettesítve a büntetőjogi eszközöket, vagy akár az alanyi kört is, ám végtére is ugyanazon cél elérése érdekében.² Dolgozatomban a pozitív megközelítést alkalmazom: hipotézisként azt feltételezem, hogy a mediáció korántsem idegen test a hazai büntetőjogi szabályozás eszköztárában, és nem csak azért, mert Hazánk - megfelelően az Európai Unió ajánlásainak és irányelveinek³ - teljesítette jogharmonizációs kötelezettségeit⁴, hanem azért sem, mert a resztoratív szemlélet büntetőjogunk történeti fejlődésében - legalábbis bűvópatakként - mindvégig kimutatható.

Feladatomban „pártatlanul és semlegesen” igyekszem végrehajtani, nem szégyellve egyszer felvenni, máskor pedig levetni a jogászi szemüveget, ha ennek szükségét érzem. Célom nem egy „pillanatkép” készítése, hanem annak a folyamatnak a szemléltetése, amelyben a (büntetőjogi) mediáció - más alternatív vitarendezési módokkal együtt - egy új diszciplínaként kezd önállósulni. Mindemellett kísérletet teszek egyben a lehetséges változások irányainak feltérképezésére is.

1. A konfliktusokról

Ebben a fejezetben az ember konfliktusról szóló gondolkodásának „feljődéstörténetét” kívánom áttekinteni. Az evolucionalista megközelítés lehetőséget kínál arra, hogy könnyebben azonosíthatók legyenek azok az útelágazások, amelyek mentén a konfliktusokkal való bánás a közösségi-társadalmi

1 Hamvas Béla: *Scientia sacra I.* Medio Kiadó 1995 (162.o.)

2 Megfogalmazásom szándékoltnál általánosított. A nézetkülönbségek sokszínűsége és szerteágazó volta - reményeim szerint - dolgozatomból kellőképpen kirajzolódik majd.

3 Részletesebben a 4. fejezetben

4 ...hogy mennyiben teljesítette, arról szintén a 4. fejezetben lesz szó

élet hagyományos köztereiről kivonulva mindinkább az elkülönültebb és szabályozottabb (jogi) megoldások irányába tolódott el.

Arisztotelész az embert természeténél fogva „társas lény”-nek (*zoon politikon*-nak) tartja, vagyis olyan lénynek, aki a poliszban, a poliszt alkotó polgárok közösségében érzi jól magát, mert egyetlen ember sem képes egymagában kielégítő életet teremteni magának. A társas lét, a társadalomban való létezés viszont szükségszerűen konfliktusok kialakulásának forrása. A konfliktust az emberi karakter magában hordozza a különféle társadalmakban, tekintet nélkül földrajzi, etnikai és vallási hovatartozásra. A konfliktus mindenfajta általunk kialakított emberi tevékenységben megnyilvánul. Ennek eredményeképpen az emberek saját belső konfliktusukkal hadakoznak: család a család ellen, törzs a törzs ellen, az ókori görög város a másik ellen, majd mihelyst kialakultak a nemzetállamok, a nemzetek váltak a konfliktusok egységeivé, s szálltak szembe egymással.

Ez a minta nyomon követhető az egész emberi civilizáció fejlődésén, függetlenül a társadalmi és technikai fejlettségtől. Az emberiség újra és újra bebizonyította, milyen alkalmatlan a konfliktusok megoldására. Ugyanekkor megfigyelhető, hogy milyen ösztönös, belülről fakadó késztetés hajtja az embereket és az emberek által alkotott közösségeket a konfliktusok megoldására, hiszen az egyén kiteljesedése, a család és a nagyobb közösség biztonsága, az egység fenntartása ugyanilyen alapvető igényként jelentkezik a társadalmi együttélés különféle szintjein. A közösség fennmaradásának feltétele a békében-való-lét, a tudatos, tervezhető és biztonságos körülmények megteremtése a közösség számára. Ez nem zárja ki az ellenétek fennállását, viszont megteremti mind az egyén, mind pedig a közösség részéről az ellentétek feloldásának igényét. *„A legkülönb teremtmény minden élőlény között az ember veszedelmes fegyverekkel születik, amelyek arra szolgálnak, hogy ésszel és erénnyel éljen, de éppen ezeket lehet az ellentétes célokra is a legjobban felhasználni.”*⁵

Az emberi természetben rejlő, veleszületett konfliktus és a konfliktusmentes létezés utáni vágyakozásban rejlő ellentét az emberi lét legősibb és talán soha fel nem oldható ellentéte.

De mit is jelent a konfliktus szó maga? Ehhez talán egy rövid, történeti visszapillantás segítségével férközhetünk közelebb.⁶

Hérakleitosz (i.e. 535-475) szerint a létezés mindent átfogó törvénye a változás. A változás magában foglalja az ellenállást, az ellenállás pedig a konfliktust. Az ellentétek ütköztetése az élet alapfeltétele: az egyetlen lehetséges harmónia a konfliktus és az ellentét harmóniája. Arisztotelész (i.e. 384-322) ezzel ellentétben az értelem és érzelem konfliktusát az „úr és szolga” viszonylatában látta megjeleneni. Eszerint az érzelmek az ember primitív, unintelligens és ösztönös emberi reakciói, melyeket el kell nyomni, az értelem, a bölcsesség és ész feladata pedig, hogy elnyomja, kézben tartsa ezeket.

A középkori keresztény filozófiákat jellemző kötött dogmák és viselkedési normák a konfliktust egységesen felszámolandó rossznak tekintették, amit egyoldalúan jósággal kell helyettesíteni.

5 Arisztotelész: *Politika*; Gondolat Kiadó, Budapest, 1984 (74.o.)

6 E történeti összefoglalás alapjául szolgált: Freddie Strassner-Paul Randolph: *Mediáció - A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*; Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005 (22-36.o.)

Descartes (1596-1650) filozófiája szerint az emberek két ellentétes entitásból tevődnek össze: testből, beleértve az agyat, melynek kiterjedése van és szétszedhető, valamint szellemből, tudatosságból, ami oszthatatlan. Az ember fizikai, mechanikus test, amelyhez az anyagtalán szellem furcsa, rejtélyes módon kapcsolódik.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) az ellentmondásról és konfliktusról alkotott elméletét sokkal sarkosabban fogalmazta meg bármelyik filozófusnál vagy természettudósnál. A dialektika eredeti, görög jelentése diskurzus vagy vita, mely a továbbfejlesztett hegeli terminológiában a tézis, antitézis, szintézis hármasságában kiteljesedő érvelési folyamatot jelenti. (Mindez úgy vonatkoztatható a mediációra, hogy az egyik fél felveti a saját nézőpontját, ami a tézisnek felel meg. A másik fél kifejti a maga ellenvéleményét, az antitézist, a mediátor pedig igyekszik ezeket a szempontjaikat úgy összeegyeztetni, hogy mindkét fél számára elfogadható legyen, s ebből jön létre a szintézis, a megoldás.)

Sören Kirkegaard (1813-1855) kétségbe vonta a valóság igazolásának tudományos módszereit. Az emberi lét, létezés statikus módjaként való értelmezését állította szembe a „valamivé válás” örök mozgásának gondolatával.

Charles Darwin (1809-1882) a modern kor tudósai közül talán az első, aki az evolúciós elmélet részének tekintette a konfliktust. A fejlődés története szerint a konfliktus az emberi alkalmazkodás fokozatos fejlődésének minden mozzanatában megnyilvánul. A természetes kiválasztódás elméletének alapja, hogy az egyes fajok a létért való küzdelem során mutatott rátermettséggel fejlődtek tovább, s ez csakis a versengés és konfliktus révén történhetett. Ilyen módon a konfliktus mindaddig kizárólag negatív tulajdonsága egy semlegesebb, talán még pozitív jelentést is kapott.

Sigmund Freud (1856-1939) volt az első pszichiáter, akinek elmélete az intrapszichikus konfliktusokon alapul. Az emberi elme vizsgálatát arra az orvosi és tudományos nézetre alapozta, mely szerint az ember alapvető tulajdonsága a tudatos és tudattalan elme közötti konfliktus.

Alfred Adler (1870-1937) mintegy tíz éven át dolgozott Freud mellett, nézeteik különbözősége azonban mind elméleti, mind pedig gyakorlati munkásságukban is megmutatkozott. Adler elméletének alapja a kisebbségi és felsőbbrendűségi érzés közötti konfliktus. Abból a feltevésből indul ki, hogy a kisebbségi érzés alapvető emberi tulajdonság, s a konfliktus abból a késztetésből fakad, hogy az ember felsőbbrendűsége törekszik.

Carl Rogers (1902-1987) - a nondirektív tanácsadási módszer megalapozója - szerint a probléma gyökere abban az örökös konfliktusban keresendő, amely az emberek elsődlegesen pozitív természete és a civilizációs társadalom természetellenes ráhatásai között feszül. Ez a paradigma azt állítja, hogy a számos természetellenes „szabad-nem szabad” - mint például a család vagy egy kultúra elvárásai - váltják ki a konfliktust, s ezt kellene feldolgozni. Rogers a terápiában adódó probléma gyökerét e konfliktusban látta, s elméletével elsőként folyamodott a konfliktus személyközpontú megközelítéséhez.

Louis Coser (1913-2003) álláspontja szerint a társadalmi konfliktus gyökere a korlátozott erőforrásokért való küzdelem, melynek célja a rivális csoport semlegesítése, bántalmazása vagy megsemmisítése. Legfőbb mondanivalója, hogy a konfliktus köztünk, a csoporthoz tartozók és mindenki más között keletkezik, akik nem tartoznak a csoporthoz. Ez az elmélet alakítja át a konfliktus szó közkeletű definícióját: nemcsak azt veti fel, hogy a konfliktus az emberi lét

természetes része és állapota, hanem pozitív értelmezést ad a fogalomnak, miszerint a konfliktus hozama az összetartás és az együttműködés.

Morton Deutsch (1920-) különbséget tesz konstruktív és destruktív konfliktus között. Rámutat arra, hogy a destruktív konfliktusokban résztvevők a végén vesztesnek érzik magukat, míg ugyanekkor a konstruktív konfliktusok minden résztvevő számára megelégedéssel végződnek. Ez az érvelés a fejlődéstani kutatók nézetét tükrözi, miszerint a konfliktus az ember természetének része és megvan a szerepe a faj fenntartásában.

Malcolm Owen Slavin és Daniel Kriegman a konfliktust evolúciós perspektívából megközelítve az analitikus elméletekben is felfedezik, vagyis a konfliktus a természetes emberi lét része és evolúciós funkciója van.

Jean-Paul Sartre (1905-1980) szerint a konfliktus szó eredeti jelentése a *másokért-való-lét*, mely annyit jelent, hogy az egyén igyekszik a másikat egyenrangú személyként tisztelni, ugyanekkor ez a szándék már megteremti az egyének közötti különbség élményét, s ez maga a konfliktus. Ebben az értelmezésben tehát az emberiség - már a legprimitívebb fejlődési szinten is - arra ítéltetett, hogy konfliktusokat teremtsen - minden emberi interakció már önmagában egy konfliktus. Az ember természete viszont nem előre determinált, hanem ő maga dönti el, mit választ lehetőségei közül. A konfliktusmegoldó paradigmának fontos eleme ez, melyben a feleknek mindig adott annak szabadsága, ha korlátozottan is, hogy a konfliktushoz való viszonyulásukon változtassanak, vagy *elég jó* megoldás mellett döntsenek.

Edward de Bono (1933-) magyarázata szerint a konfliktusok a „konfliktusos gondolkodás” eredményei - ez a gondolkodásnak egy korlátozott formája - és ez nyelvünk dialektikus természetéből fakad. De Bono ennek meghaladására a laterális gondolkodást javasolja, melynek révén ítélet nélkül mozdulhatunk el a merev pontoktól, a rögzült idiómák rendszereitől. Ennek az átmenetnek oly módon kell végbemenni, hogy közben felfüggesztjük a logikus gondolkodást. A logikai rend és ellentmondás elvén alapuló folyamat végső célja, hogy friss szemmel tekintsünk valamire és szemléletváltozást idézzünk elő. Egy gondolkodási rendszert legjobban egy harmadik személy segítségével lehet meghaladni - ilyen lehet például a mediátor.

Ernesto Spinelli elmélete szerint az emberek olyan értékrendet és viselkedési sémákat hordoznak magukban, amelyek megcsontosodnak és nehéz fellazítani őket - ez az emberi tulajdonság a szedimentáció (leülepedés, bemerevedett értékek). Spinelli meggyőződése, hogy a konfliktus kikerülhetetlen, de ami még fontosabb, az annak tisztázása, hogy a konfliktus során mi derül ki az illető önértékeléséről és értékrendjéről - ennek megismerése és feltárása a mediáció elengedhetelen jellegzetessége. (A mediáció egyik célja olyan feltételek teremtése, amelyek lehetővé teszik a felek számára saját megmerevedett gondolatrendszerük és szedimentációik felismerését és ezek megkérdőjelezését.)

E rövid filozófiatörténeti „vágta” - ha nem is nyújthat átfogó képet, de - talán hozzásegíthet annak megértéséhez, hogy a konfliktus az emberi létezés szükségszerű velejárója - bár nem feltétlenül jó, de nem is szükségszerűen rossz. A konfliktus mibenlétének értékelése, s így fogalmának egyre árnyaltabb meghatározása a mindenkori társadalmi rend változásainak, a filozófia és a társadalomtudományok fejlődésének tükrében figyelhető meg. Ezen értékrend változásai a büntetőjog fejlődésének sarokkövei is egyben.

2. A büntető igazságszolgáltatás mint a konfliktuskezelés eszköze

Az emberiség igen korán ráébredt arra, hogy közösségeinek létét, fennmaradását egyedül akkor tudja hatékonyan biztosítani, ha a közösségi lét feltételül szabályokat alkot: olyan szabályokat, amelyek megtartását úgy az egyén, mint a közösség, akár erőszakkal is kikényszerítheti. Amikor a *szabály, törvény vagy jogi norma* kifejezésekre gondolunk, a ma emberének is szinte elsődleges asszociációként a büntetés fogalma jelenik meg a fejében, adekvát válaszként a szabály megszegésére. Mindamellett, hogy a normaszegésre adott válaszok a társadalmak fejlődése során jelentős mértékben differenciálódtak, „finomodtak”, elmondható, hogy azok a normák, amelyeket a ma embere jogszabályként, jogi normaként ismer, elsődlegesen a megzavart közösségi rend visszaállításának eszközeként: represszív, megtorló szankcióként jelentek meg. Az emberiség tehát - még mielőtt magának a jognak a fogalmát kialakította volna - először a büntetőjogot „találta ki”. A büntetőjog eszköztára - bármilyen változatosságot mutat is a történeti fejlődés során - soha nem nélkülözötte a kárhelyreállító (resztoratív) elemeket tartalmazó megoldásokat.⁷ Az más kérdés ugyanakkor, hogy a resztoratív eszme mennyire képezte a büntetőjogi gondolkodás integráns részét illetve miként szorult olykor háttérbe a történelem viharainak sodrában.

2.1 A büntetőjog fejlődése a kezdetektől az érett feudalizmus koráig

Az archaikus közösségi lét korszakaiban még nem voltak egységes szabályzó elvek; az egyént vagy a közösséget ért sérelemre adott válasz azonnali visszacsapás formájában érkezett. A konfliktust általában az felek önállóan vagy a közösség bevonásával rendezték. A vérségi-nemzetségi társadalmak a törzsszövetségi szintre történő fejlődés során már igen korán belátták, hogy a korlátozás nélküli bosszú intézménye nem szolgálja sem az egyént, sem pedig a közösség érdekét. Az egyes embercsoportok fennmaradása érdekének valamint a gazdasági szükségsszerűségek előtérbe kerülésével a bosszú korlátozásának eszközeként megjelent a *talió elve*, mely a sérelem orvoslását az okok kutatása nélkül azonos nagyságú kár okozásával oldotta meg. A talió elvét már a legrégebbi írásos törvénytűvek is tartalmazzák; így az i.e. 1728-1686 között uralkodott *Hammurapi törvénykönyve*, az egyiptomi *Bochoris király* i.e. VIII. századból származó könyve, *Mózes Második törvénye* vagy *Manu jogkönyve* az i.e. III. századból.⁸ A gazdasági gyarapodás lehetővé tette a személyes büntetés részleges áttérését vagyoni tételre: ez *kompensáció* vagy *kompozíció* formájában az anyagi kártalanítást tette lehetővé akár testi sértés, akár gyilkosság esetén is. A büntetések vagyoni útra való terelése jól érzékelteti az elmozdulást a *retributív* szankcióktól a *restitutív* szankciók felé.⁹

A görögök egy természetjogias igazságossági és erkölcsi normarendszert állítottak fel, melynek keretében kifejlesztették a méltányosság fogalmát. Ebben a rendszerben érvényesültek a

⁷ A resztoratív igazságszolgáltatás fogalmának részletesebb meghatározására dolgozatomban 3. fejezetemben kerül szó.

⁸ *Egyetemes jogtörténet*, Dr. Horváth Pál szerk., Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997

⁹ Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezség?*; KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004 (19.o.)

kiegyenlítő igazságosság, az osztó igazságosság és az általános igazságosság elvont normái. Jogforrási rendszerükben az életviszonyok ismétlődő, hagyományos rendjét tükröző szokásjog (*thesmosz*) állt az első helyen, melynek szerepét az állam szabályozó szerepének erősödésével a törvény (*nomosz*) vette át. Egyedi ügyekben (polgárjog megadása, száműzetés) a néphatározat (*pszefizma*) döntése volt a meghatározó. A büntetőjog központi intézménye kezdetben - a városállamok korában - a vérbosszú volt, melyet fokozatosan a jóvátétel, a vagyoni kompenzáció váltott fel.

A római jogfejlődés kezdeti szakaszában tartósan nyomon követhetők a közösségi eredetű (nemzetiségi-törzsi, illetve faluközösségi) ítélkezés jellegzetességei. A bosszú korlátozása (a *talió* elve) és az azt felváltó vagyoni elégtétel (*compositio*) megjelenése sem idegen a törvénykezési mechanizmus korai stádiumától. A létező ősi normák (*ius*) kiegészítésére kezdettől létezik a *legislatio*, a törvényhozás, melynek eredménye a *lex*, mindenkire kötelező norma. A büntetőjog területén az archaikus kort (i.e. 753-i.e. - III.sz. közepe) követően alakul ki a bűncselekmények két kategóriája: a közüldözés tárgyát képező *crimenek* és a magánüldözés alá eső *delictumok*. A büntetési rendszer kiteljesedése mellett annak kettéválása a klasszikus korban figyelhető meg.¹⁰

A Nyugat-római Birodalom bukását követően Európa korai feudális államalakulatai lényegében egymással hasonlatos utat jártak be a jogfejlődés során. A kezdetben erős uralkodói hatalom, és a birtokrendszer átalakulásával egyre nagyobb gazdasági és hatalmi potenciált képviselő földesurak érdekei egy irányba mutattak: a hatalom koncentrációja mellett a jog kisajátításának igényével léptek fel. A középkori falu - mely létrejötté óta nemcsak termelési, hanem igazságszolgáltatási egység is volt, megőrizve-átmentve a törzsi-nemzetségi szokásrend szabályait és normáit - áldozatul esett ezeknek a törkevéseknek. A közösség ősi eredetű *kollektív jogvédelme* földesúri hatalom alatt már nem a tagok védelmét szolgálta elsődlegesen, hanem az egész közösséget szolgáltatta ki az urasági érdekek bírói védelmének. A gazdasági függésbe kényszerített falu a földesúri hatalom és az állam által kölcsönzött immunitási jogok kettős nyomása alatt vesztette el a közösségi eredetű jogszolgáltatását.

A közösségi eredetű ítélkezés történelmi szerepváltásaival párhuzamosan a nyílt jogegyenlőtlenség hódított teret.: a szabadokat ért bármely sérelem az alávetett osztály tagjai részéről fokozott büntetőjogi felelősséggel járt, és viszont: a feudális urak által elkövetett cselekmények a jog szerint is eleve kedvezőbb elbírálást nyertek. A feudális jogtípus korai századait jellemző jogállapotok kifejezőjeként az ököljog (*ius manuarium*) vált ismertté. Az ún. *jogi partikularizmus* felszámolására tett kísérletek során az államhatalom megerősítette a földesúri joghatóságot, ezzel megteremtette az igazgatási-rendészeti és a bíraskodási hatalom szoros összefonódásának lehetőségét. Az államhatalmi és igazgatási jogkörök tényleges birtokosai tehát általában jogszolgáltatást is végeztek, vagyis leplezetlen osztálybíraskodásnak vagyunk tanúi akkor, amikor a kor még a polgári és a büntetőbíraskodás elkülönítésének sem tulajdonított különösebb jelentőséget.¹¹

10 *Egyetemes jogtörténet*, Dr. Horváth Pál szerk., Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997

11 *uo.*

A közösségek életét, mindennapjait szabályozó normák összessége elszakadt maguktól a közösségektől, s átalakult immár egységes állami akaratot feltételező, az általánosság igényével megjelenő, önálló - bár összefüggéstelen - szabályok rendszerévé. A büntetés állami monopolizálásával a *tettes-áldozat* konfliktus helyébe a *tettes-állam* konfliktus lépett. A vagyontalan szabadokkal szemben alkalmazhatatlan pénzbüntetést fenyegető, megtorló büntetések sora váltotta fel. A *restitutív* szankciók egyre inkább *represszív*vá válása¹² fentiekén túl azzal is magyarázható, hogy a büntetőjog közjogiasodásának folyamatában nem csupán az állam büntetőjogi monopóliumának igénye nyilvánul meg markánsan, hanem az a szándék is, hogy a bűncselekménnyé nyilvánított magatartások - s a velük szemben alkalmazott büntetések - körét is a mindenkori uralkodó hatalom határozhassa meg. A büntetőjog nem más, mint az államhatalom kiépítésének és megszilárdításának egyik - talán leghatékonyabb - eszköze. Egyes konfliktustípusok - melyek kezelése az államhatalom fenntartásában jelentős szerepet játszik - „felértékelődnek”, ugyanakkor mások megmaradnak a helyi közösségek szintjén. Ez azt is jelenti egyben, hogy a konfliktusok hagyományos, közösség által kidolgozott megoldási módzatai háttérbe szorulnak - évszázados Csipkerózsika-álmukból nem a felvilágosodás eszméinek hatására, hanem csak jóval később, a XX. században kibontakozó és a büntetőjogra egyre nagyobb hatást gyakorló kárhelyreállító (*resztoratív*) személet megjelenésével egyidejűleg kezdenek ismét öntudatra ébredni.

2.2 A jóvátétel elemei a magyar büntetőjog fejlődésében

A magyar jogfejlődés sajátosságai a vérségi-nemzetségi társadalomból a törzsszövetségi szinten keresztül az államosodásig tartó átalakulási folyamat mentén figyelhetőek meg. A nemzetségi társadalom igazságosztása kettősséget mutatott. A *belső igazságszolgáltatás* a nemzetségek tagjainak egymás vagy a közösség normái ellen elkövetett sérelmek körét próbálta meg rendezni, elsősorban *erkölcsi megvetéssel, megszegyenítő büntetésekkel, a közös rituáléból való kizárással, s végső esetben kiközösítéssel*. A *külső igazságszolgáltatás* a közösséget ért támadásra adott feltétlen, megtorló visszacsapás formájában jelent meg, melynek eszköze a *bosszú és a háború* volt.

A törzsek és törzsszövetségek kialakulásával megjelentek az addig hiányzó „felettes hatóságok” is, így a *törzsbíró*, mint a törzsszövetségi vezetők ítélkezési funkciót ellátó tagja. A gazdasági gyarapodás lehetővé tette a személyes büntetés részleges átterelését vagyoni tételre. A közösséget sértő cselekmények megbüntetésére a politikai vezetés tartott igényt, míg a magánügyek kategóriájába tartozó viták elintézését a felekre bízta és csupán a békés és közös érdekeknek megfelelő elbírálás elősegítésére jelölt, illetve állított bírakat.

A büntetőjog államosítása *Szent István* keresztény államszervezésével vette kezdetét. A büntetőjogi jellegű intézmények éppen úgy az új rendet voltak hivatva elfogadtatni, mint a meggyőzés vagy a fegyveres erőszak. A törvények - bár szigorúak voltak - gyakorta adtak lehetőséget a büntetések megváltására. Bizonyos esetekben még halálbüntetésnél is alternatívaként szerepelt a kompenzáció: *Szent István II. könyvének* rendelkezése szerint: „*Ha valaki haragra gerjedvén és felfuvalkodván kevélységgel, szándékos emberölést követ el, tudja meg, hogy száztíz arany pénzt fizet érte, a mint a mi tanácsunk végezte.*”

12 Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezés?*; KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004 (26.o.)

1. § Ebből ötvenet a király kincstárába vigyenek, a más ötvenet adják a rokonoknak, tiz pedig az ítélőbiráké és közbenjáróké legyen. És maga a gyilkos bőjtöljön a kánonok rendelése szerint.”¹³ Megtalálható azonban a talió elvének érvényesülése is: „a test tagjának megnyomorítása hasonló veszedelmet eredményez az elkövető testén is, kard által ejtett seb viszont vérdíjjal megváltható”.¹⁴ A magánkézben lévő bosszú intézménye ugyanekkor még tovább élt, az igazságtétel érdekében azonban - anyagi ellenszolgáltatás fejében - a bíró békéltető közreműködését lehetett igénybe venni.¹⁵

I. (Anjou Nagy) Lajos 1351. évi 9. törvénycikkében lehetőséget biztosít „...akármely tetteért, hatalmaskodás vagy párbajban való elbukás tényében, a patvarság, hamis tanuskodás, ál okiratok előmutatásának büntetésében és főbenjáró ítéletben elmarasztaltak” számára a kiegyezésre valamint a magánúton történő elégtételre.¹⁶ Ugyanitt a 24. cikk szerint az egyezkedni szándékozó feleket ezen akarattukban a bíró nem gátolhatja meg.

Zsigmond király már kifejezetten rendelkezik az ítélkező hatalom kizárólagosságának kérdésében (1405. évi (I).5. tc), törekszik továbbá az önbíráskodás háttérbe szorítására (1405. évi (I). VIII. tc.)¹⁷

A társadalom teocentrikus felfogása (ti. a törvény az Úrtól származik és a király csupán végrehajtója az isteni akaratnak) a bűncselekmények körének meghatározására és a büntetésekre is befolyással volt. Kifejezetten a keresztény vallás körében megfogalmazott erkölcsi bűnöket is bűncselekményi formába öntöttek (kármomkodás, paráznaság, varázslás, magzatelhajtás, nőablás stb.), valamint a katolikus egyház szokásainak, liturgiájának betartatását is a büntetőjog eszközeire bízták: a büntetések igen súlyosak voltak. Másik oldalról éppen a kereszténység lépett fel a büntetőjog okatlan eldurvulása ellen: az *asylum* intézményével vagy éppen kifejezetten egyházi szankciónemek a büntetési rendszerbe történő beépítésével (bőjt, vezeklés, kolostorfogság). Sajátos perjogi szerepet vállalva az egyház egyes bűncselekményeket (pl. hamisításokkal kapcsolatosakat) saját ítélő fórumai előtt büntetett, míg a bizonyítási eljárásban speciális eszközöket bocsátott a világi hatóságok rendelkezésére (pl. tüzesvas-próba).

A hűtlenség (*infidelitas*) eseteinek meghatározásával Mátyás uralma alatt gyakorlatilag szétvált egymástól a közbüntett és a magánvétség fogalma (1462. évi II. tc.), megerősítették ugyanakkor Lajos és Zsigmond király dekrétumai a régi szabadságokkal, szokásokkal és jogokkal egyetemben (1464. évi I. tc.).¹⁸ A Mátyás halála után bekövetkezett feudális anarchia ismét a nyílt, zsarnoki ítélkezésnek biztosított kedvező terepet: előtérbe került a kegyetlen, megtorló büntetések alkalmazása.

Az első kodifikációs törekvések éppen ebben a korban jelentek meg: Ulászló megbízására Werbőczy 1514-ben készült el Magyarországnak „minden jogát, törvényeit, bevett és elfogadott

13 Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 16. Fejezet a szándékos emberölésről; in. Ezer év törvényei; forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=274>

14 uo. 47. és 48. fejezet

15 Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 27. Fejezet azokról, akik otthon vívnak meg ügyükért; in. Ezer év törvényei; forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=401>

16 I. Lajos: 1351. évi 9. tc.; in. Ezer év törvényei; forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=545>

17 1405. évi (II. decr.) törvénycikkek; in. Ezer év törvényei; forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=1&k=1>

18 Ezer év törvényei, forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=747>

szokásait és rendeleteit” összegyűjtő nagy művével, mely - bár a királyi szentesítés elmaradt - évszázadokon át meghatározó jelentőségű forrásává vált a magyar jognak.

A Tripartitum¹⁹ a bűncselekmények kiszabandó büntetések szerinti hármasságát alkalmazta:

- a) *Fő- és jószágvesztés* volt a büntetése a *hűtlenség* bűnében (*nota infidelitatis*) marasztaltaknak.
- b) A *főbenjáró ítélet* (*sententia capitalis*, fő- vagy jószágvesztés) körébe tartoztak a *nagyobb hatalmaskodás* esetei. A büntetés bizonyos korlátok között a felek megállapodásától volt függővé tehető. A kiszabott halálos ítélet helyett a sértett dönthetett a vagyoni kiegyezés mellett. Amennyiben három nap alatt nem született megállapodás a sértett és az elkövető között, a bíró a sértettnek átadta az elítéltet a halálbüntetés végrehajtása céljából.
- c) A *kisebb hatalmaskodás* (*actus minoris potentiae*) büntetése a fél vérdíj volt.

A legsúlyosabb, nemesek által elkövetett közbűncselekmények voltak továbbá: a *szándékos gyilkosság, falvak felgyújtása, tolvajság, rablás vagy haramiaság és az erőszakos paráznaság* is, melyek esetében „a nemesség tisztességét, címét és szabadságát mindenki elveszti”.

A közrend és közbiztonság ellen támadó nyilvános gonosztevők bűneiért halál járt. A gyakorlatban legkedveltebb akasztás mellett gyakorta minősített halálbüntetésre - azaz keréketörésre, karóba húzásra, megkövezésre, élve eltemetésre, máglyára - is sor került

Az eredetileg egyháziak, nők és a felperes atyafiai elleni halálos ítélet tilalmából kinőtt *fejváltás* (*emenda capitis*) esetében a bíróság már eleve a vagyoni oldalról rendelkezett; eszerint a felperest megillette az elítélt vérdíja, majd a fennmaradt jószágokon egyharmad-kétharmad arányban osztozott a bíróval. Az *egyszerű ítéletek* (*sententia minor*) csak a fejváltás felére terjeszkedtek, a *becstelenég* (*infamia*) büntetése az elítélt becsületének és joggal kapcsolatos „képességének” elvesztésével volt egyenlő, az oktalan és hamis perlekedő büntetése pedig *nyelvváltás* (*emenda linguae*) és pénzbírság volt.²⁰

A Tripartitum büntetési rendszerében a büntetési nemek változatossága és kegyetlensége mellett a *kompozíció elvének* uralma figyelhető meg.

Az immár közjogivá vált büntetőjog jellemző vonásai mindazonáltal a már említett jogbiztonság hiánya, az önkény és a kegyetlenség voltak. Az „enyhülés” első jeleként *III. Károly* az 1723. évi *XII. tc.*-ben rendelte el szabadságvesztés kiszabását, mégpedig vérfertőzés elkövetése esetében: „**2. §** Azok, a kik harmadik és negyedik izen tudva vérfertőztetést követnek el és pedig, az előbbiek három, az utóbbiak pedig két évi börtönt szenvedjenek.”²¹

A felvilágosodás eszméinek hatására a XVIII. század végére uralkodó büntetési nemmé már a börtönbüntetés vált, s - vélhetően a felvilágosult abszolutizmus gazdaságossági elméletére visszavezethetően - megjelent a közmunka intézménye. *II. József* rövid ideig hatályban lévő *Sanctio Criminalis Josephina*-ja polgári személyekkel szemben eltörölte a halálbüntetést, s helyette a dunai hajók életfogytig tartó vontatását vezette be. Megmaradtak emellett a vagyoni kompenzáció intézményei, elsősorban *kártérítés*, a testi épség elleni bűntettekben pedig

19 Werbőczy István Hármaskönyve forrás: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

20 Magyar jogtörténet, Mezey Barna szerk., Osiris, Budapest, 2004

21 Ezer év törvényei; forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4539>

fájdalomdíj formájában, ugyanakkor tovább élt az a gyakorlat, mely szerint - amennyiben a bíró úgy rendelkezett - a testi büntetések pénzfizetéssel megválthatóak voltak.

2.3 A felvilágosodás hatása a büntetőjogra

A XVIII. század végén, XIX. század elején megélénkülő kodifikációs törekvések már a felvilágosodás jegyeit hordozták magukon. Ebben a szellemben született meg az 1795. évi első magyar *büntetőkodekx-tervezet*, majd az 1829-es *elaborátum* és a haladó szellemű, 1843. évi *törvényjavaslat*, melyek egyike sem emelkedett törvényerőre. Az 1848-as szabadságharcot követően átmenetileg az osztrák büntető törvénykönyv (az 1803. évi *Strafgesetz*) rendelkezései voltak hatályban, majd az 1861-es *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* visszaállították az 1848 előtti törvényállapotokat, elmaradást jelentve ezzel mind az európai büntetőgyakorlat, mind pedig a kor követelményei mögött. Elkerülhetetlenül szükségessé vált hát a büntetőjog kodifikációja.

Az 1878. évi V. tc. (*Csemegi-kódex*) megalkotása meghatározó jelentőségű volt büntetőjogunk történetében. A kódex időtálló alkotásnak bizonyult, általános része 70 évig volt hatályban. A Btk. monista szankciórendszert követett: csak büntetéseket ismert és szabályozott. A büntetési rendszer középpontjában a szabadságvesztés különféle nemei állottak: *a fegyház, a börtön, a fogház és az államfogház*. A szabadságvesztés életfogytig vagy határozott ideig tartott. A halálbüntetés alkalmazását a Btk. csak két esetben tette lehetővé: a király meggyilkolása, szándékos megölése vagy ezek kísérlete és befejezett gyilkosság büntette miatt. A pénzbüntetés, mint főbüntetés csak három vétség büntetéseként található meg, de a büntetés-enyhítési szabályokkal szélesebb körű alkalmazására is lehetőség nyílt. A kódex által szabályozott mellékbüntetések voltak: a hivatalvesztés, a politikai jogok gyakorlásának ideiglenes felfüggesztése, az elkobzás, a külföldi kiutasítása, a pénzmellékbüntetés és a szakképzettséget igénylő foglalkozástól való eltiltás. A kódex nem ismerte a vagyoneklobzást.

Vitathatatlan jelentősége mellett - s összhangban a felvilágosodás eszmerendszerének követelményeivel - az 1878. évi V. tc. büntetési rendszeréből végleg eltávolította a kompozíció intézményét, hosszú időre kizárólagossá téve ezzel az állami büntetőhatalom érvényesítésének egyedüli lehetőségét.²² A szabadságvesztés működő alternatívái a büntetőjogi szankciórendszerbe történő bevezetésének gondolata a büntetőjog fejlődése során a jelenleg hatályos 1978. évi IV. törvény (Btk.) megalkotásáig nem tudott gyökeret verni a büntetőjogi közgondolkodásban. Egyetlen jelentősebb módosításként a II. világháborút követően az *I. Büntető Novella* (1908. évi XXXVI. tc.) a fiatakorúakkal szemben bevezette a próbára bocsátás intézményét, melyet új Btk.-nk a felnőttkorúakra is kiterjesztett. Hatályos szabályozásunkról részletesebben dolgozatomban 4. fejezetének 2. pontjában szólok.

2.4 A büntetőjog „útkeresése” - a resztoratív eszmék megjelenése

A modern értelemben vett büntetőjog-tudomány első, meghatározó irányzata a klasszikus iskola. A XVIII.-XIX. századi feltörkező polgárság kezdetben mindenekelőtt a feudális önkény és jogbizonytalanság ellen kívánt fellépni. Kiemelkedő és meghatározó alakja *Cesare Beccaria*, akinek

²² Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezség?*; KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004 (52.o.)

A büntettekről és büntetésekről (*Dei delitti e delle pene*) című munkája 1764-ben jelent meg először. A Beccaria által megfogalmazott büntetőjogi alapelvek - irányzatoktól függetlenül - máig ható érvénnyel jelennek meg: minden modern büntetőkódex nélkülözhetetlen elemét képezik. Beccaria végső következtetéseit művének befejező részében (XLVII. §) abban az általános elvben foglalja össze, mely szerint: *”hogyminden büntetés ne legyen az egyes vagy sokak által elkövetett eröszak egy magányos állampolgárral szemben, feltétlenül nyilvánosnak, gyorsnak, szükségesnek, az adott körülmények között a lehető legkisebbnek, a bünökkel arányosnak, a törvények által előírtnak kell lennie.”*²³

A klasszikus büntetőjogi irányzat által megfogalmazott alaptételek közül a legfontosabbak: a) a törvény előtti egyenlőség elve; b) a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve; c) a büntetőjogi felelősségnek az elkövető szabad akaratára történő alapozása (*indeterminizmus*); d) a büntetés célja a bünccselekménnyel arányos megtorlás (*proporcionalitás elve*).

A XIX. század második felében a klasszikus iskola felváltásának igényével létrejövö új irányzatok egyike a pozitivistai irányzat, mely *Comte* eszméiből táplálkozva a tudományos gondolkodás haladása, a jognak az erkölcstöl való elválasztása és a szabad akarat tagadása mellett foglalt állást. A bünccselekményt immár nem jogi, hanem természetes és társadalmi jelenségként határozza meg. Fogalmi rendszerében a megtorlás helyébe a társadalom védelme, az elkövetö bünössége helyébe pedig az elkövetö veszélyessége lép. A tettebüntetőjogi szemléletet felváltja a tettesbüntetőjogi megközelítés, felfogásában az indeterminizmusról a determinizmusra tér át. A bünccselekménnyel arányos büntetés helyébe a büntettes veszélyes állapotához igazodó határozatlan tartamú biztonsági intézkedés kerül; ennek alkalmazásával a jövőre vonatkozóan kívánják az elkövetöt olyan helyzetbe hozni, hogy ne követhessen el újabb bünccselekményt.

A XIX. század végén a klasszikus büntetőjogi iskola és a pozitivistai irányzat párharc mellett létrejöttek a közvetítő irányzatok; elméleteikben a reform jegyében a kriminálpolitikai célgondolat megjelenése a jellemző. Ebben az időben az 1889-töl működö Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület három alapítója, a német *Liszt*, a belga *Prins* és a holland *von Hammel* voltak azok, akiknek gondolatai a leginkább hatással voltak a kor büntetőjogának fejlődésére.

A *Franz von Liszt* nevével jelzett irányzat a klasszikus irányzat szemléletét és jogintézményeit kombinálja a pozitivistai irányzattal és tartalommal. A szociáletikai felelősséget követve a bünccselekményt antiszociális magatartásnak, az elkövetöt pedig antiszociális személyiségnek tekinti. Dualisztikus szankciórendszerében a határozott időtartamban kiszabott ún. célbüntetések mellett megjelennek a büntettesek bizonyos kategóriáival szemben alkalmazott - a bünelkövetö személyiségéhez igazított ráhatásként - a biztonsági intézkedések. Ezáltal a speciális prevenció gondolata került előtérbe anélkül, hogy a generális prevenciót el kívánták volna távolítani.

A *defense sociale* mozgalom, szembeszegülve a klasszikus büntetőjog koncepciójával, elhatárolódva ugyanakkor a pozitivismustól is, a bünözést társadalmi problémaként kezelve nem tisztán „jogias” büntetőpolitikai elképzeléseket fogalmaz meg, melyeket elsőként a kevésbé büntetőjog-centrikus *Prins* tett közzé. Eszerint többé nem az ember absztrakt típusát, hanem a

²³ Cesare Beccaria: *A bünökröl és büntetésokröl*, Országos Pedagógiai Levéltár és Múzeum, Budapest, 1989. ford.: Madarász Imre (97.o.)

konkrét tettes személyiségét kell a büntetőjogi gondolkodás középpontjába állítani. Az alapító olasz *Gramatica* 1961-ben megjelent könyvében ezt így foglalja össze: „A tettes személyére szabott intézkedésre van szükség, nem pedig a bűncselekményhez igazodó büntetésre”.²⁴

Mérsékeltőbb irányt képvisel a francia *Marc Ancel*. Az új társadalomvédelmi irányzat az akaratszabadság kérdésében az indeterminista felfogás felé hajlik: hangsúlyozza a felelőség morális jellegét és az egyén felelősségtudatát. Az új társadalomvédelem irányzata a személyiségükhöz igazodó jogkövetkezmények alkalmazásával a bűnelkövetők társadalmi reszocializálását kívánja elérni. Előremutató vonásai közé tartozik a garanciális elvek megtartása, a humanizmus hangsúlyozása, a preventív és szociális célú eszközrendszer követelménye.

A fejlett nyugati államokban az 1960-as és az 1970-es évtizedben a treatment ideológia, azaz a kezelési gondolat volt az uralkodó. A törekvés célja - a kriminalitás orvosi modelljének alapul vételével - az egyedi elkövető megváltoztatása volt: az elkövetőt elsősorban pszichoterápiával, klinikai és szociális munkával mind szociálisan mind pedig emocionálisan teljesebb illetve teljes értékűvé kívánták tenni annak érdekében, hogy szabadon bocsátása után ne jelentsen veszélyt a környezetére. Ebben az elméletben a tettbűnösség és a veszélyességi prognózis elemei keveredtek. A liberális reformokat kísérő optimizmust az 1970-es évek közepétől a bűnözési ráta meredek emelkedése törte le, újabb kihívások elé állítva ezzel a kriminálpolitikát.

A kezelésbe vetett hit gyengülésével alternatívaként két újabb irányzat jelent meg. A megtorlást újból a büntetőjogi intézményrendszer középpontjába állító neoklasszikus felfogás a törvényesség, az egyenlőség, a jogállamiság, a tett és az elkövetője közötti arányossági viszony fokozottabb követelményét állítja előtérbe. Hazánkban ennek a felfogásnak jeles képviselője *Szabó András*, aki szerint sem a hatásosság hiánya, sem a célra való alkalmatlanság, sem az ítékezés ingadozásai nem kérdőjelezhetik meg a büntetés létjogosultságát.²⁵

Az áldozatorientált irányzat lényege, hogy a generálprevenció háttérbe szorításával figyelmének középpontjába a konkrét *bűncselekmény áldozatát*, sérelmének lehető legszélesebb körű orvoslását és ezzel együtt a büntetőeljárásban a sértett aktív részvételét állítja. Ennek egyik legfontosabb hatása, hogy felértékelődik mind az elkövető kiegyezése az áldozattal, mind pedig az okozott sérelem jóvátétele. A sértett újbóli felfedezése összefügg a büntetőjogi eszközök preventív lehetőségei korlátozottságának felismerésével, továbbá az állami szankciók alkalmazásával szembeni kritikai távolságtartás megnyilvánulásaival. A kritikai megítélés alapvetően két fő irányban nyilvánul meg: vagy a *büntetőjog alternatíváinak*, vagy a *büntetőjogon belüli alternatívák* keresésében. Az előbbi, *aboliconalista* irányzat az államhatalom és azzal együtt a büntetőjog elutasításáig eljutó kritikai nézetek összessége. A *mérsékeltőbb aboliconalista* irányzat megelégszik a büntetőjogon belüli alternatívák keresésével: e szándék megjelenési formái a különféle diverziós programok vagy éppen a hagyományos büntetőeljárásban is - a bíróság által - kiszabható, szabadságelvonással nem járó, ún. „ambuláns szankciók” törvényi szabályozása és alkalmazása.

24 Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*, Korona Kiadó, Budapest, 2004 (43.o.)

25 23/1990. (X.31.) AB határozat, párhuzamos vélemény (forrás: www.mkab.hu)

Amíg az Egyesült Államokban az európai mérce szerint igen szigorú és represszív kriminálpolitika, s büntetőgyakorlat alakult ki - elsősorban a „law and order” ideológiája nyomán - napjainkban Európa-szerte is az a tendencia figyelhető meg, hogy tért hódít a kutatás és analízis helyett a sztereotípiákra és félelmekre alapozó irracionális kriminálpolitika. A modern állam visszavonni látszik a polgárai számára megteremtendő biztonság ígérését is. A szabadság és biztonság térsége megteremtésének az EU Szerződés 67. cikkében és az Európai Unió Alapjogi Chartájának Preambulumában²⁶ általánosságban megfogalmazott célkitűzése ugyanakkor nem üres szólam, a rendelkezésre álló kriminálpolitikai eszközök azonban sajnálatosan alkalmatlannak bizonyulnak e cél elérésére. A változás-változtatás lehetséges irányairól dolgozatom 4. fejezetének 3. pontjában kívánok részletesebben szólni.

3. A resztoratív igazságszolgáltatás

Büntetőjogi monopóliumának kialakításával az állam magának vindikálta nem csak a bűncselekményt elkövető megbüntetésének jogát, hanem azt a jogot is, hogy a büntetés módjáról és mértékéről döntsön. A bűncselekmény társadalomra veszélyes cselekményként való felfogása mellett az állami büntetőigény kizárólagos érvényesítése egyben azt is jelenti, hogy a bűncselekmény valódi sértettje helyébe mintegy belép az állam; a bűncselekmény szenvedő alanya így - és ráadásul akaratan kívül - csak egy eljárás résztvevőjeként, passzívan kénytelen szemlélni az eseményeket, amelyek során az őt ért sérelemért, az általa sokszor nem értett szempontok alapján más (az ügyész) vesz elégtételt. A treatment-ideológia sikertelenségét követően újjáéledő neoklasszikus felfogás mellett megjelenő áldozatorientált irányzatok éppen azzal a - jogos - igénnyel léptek fel, hogy a bűncselekmény áldozatát olyan helyzetbe hozzák, amelyben szerepe legalább egyenrangú az elkövetővel az eljárás során, lehetőséget kapjon továbbá az őt ért valódi sérelmek minél teljesebb körű orvoslására.

A kárjövátétel „rejtőzködő” eszméje megfigyelhető ugyan mindvégig a büntetőeljárással párhuzamosan - vagy ún. adhézios eljárásként azzal egyesítve - az állam által támogatott polgári igény érvényesítésének lehetőségével, ezzel együtt azonban „elszakad” magától a bűncselekménytől. A bűncselekménnyel okozott kár polgári jogi igény szintjére történő „degradálása” éppen attól a „minőségi többletjelentéstől” fosztja meg a bűncselekménnyé nyilvánított magatartások körét, amely az állam büntetőigényének alapját képezi.²⁷

26 67. cikk: „Az Unió egy, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget alkot, amelyben tiszteletben tartják az alapvető jogokat és a tagállamok eltérő jogrendszereit és jogi hagyományait.”

Forrás: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0001:01:HU:HTML>

„Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik. Tevékenységei középpontjába az egyént állítja, létrehozva az uniós polgárság intézményét és megteremtve a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget.”

Forrás: <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303HU.01000101.htm>

27 Btk. 10.§ (1) Bűncselekmény az a ... cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli. (2) Társadalomra veszélyes cselekmény...amely a Magyar Köztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti. Az állampolgárok személyét vagy jogait sértő vagy veszélyeztető cselekmények esetén arról van szó, hogy az állam közvetlen védelmet kíván nyújtani polgárai számára azzal, hogy ezen cselekményeket mintegy „minőségi többletjelentéssel” ruházza fel: bűncselekménnyé nyilvánítja. A kérdés csak az, hogy miért nem biztosítja ugyanekkor a helyreállítás minél szélesebb körű lehetőségét éppen a konkrét sérelmet szenvedett fél számára....? (a szerző)

3.1 A resztoratív igazságszolgáltatás modellje

A resztoratív gondolat lényege elsősorban a konfliktusok közösség általi „visszabirtoklásának” igényében fejeződik ki. A resztoratív igazságszolgáltatás azon problémák megoldásának szervezett modellje, amelyet az elkövető általi jogsértés idézett elő. Tágabb értelemben ez a bűncselekmény áldozatai jogainak helyreállítását, szűkebb értelemben pedig ennek formáit és megoldásait jelenti.²⁸ A resztoratív igazságszolgáltatás céljai eljárási kereteket is körvonalaznak:

- az elkövető szembesüljön tette következményeivel, a bűncselekmény áldozatra gyakorolt hatásaival;
- az elkövető általi jóvátétel elősegítése (beleegyezésük esetén) az áldozatok irányába vagy a közösség felé;
- az áldozat és az elkövető közötti kiegyezés lehetőségének megteremtése illetve az áldozat és az elkövető reintegrációja;
- kiegyezés.²⁹

A resztoratív igazságszolgáltatás modelljei a legkülönbözőbb formákban bukkantak fel és fejlődtek az elmúlt évtizedekben. Konceptcionális kérdésként merült fel ugyanakkor, hogy a resztoratív program definíciója resztoratív eljárásra vagy resztoratív eredményre alapozott legyen-e. Önmagában a resztoratív eljárásnak is van resztoratív eredménye, ugyanakkor a hagyományos büntetőeljárásnak is lehet resztoratív eredménye (közérdekű munka, polgári jogi igények adhéziós eljárásban történő megítélése).

A helyreállító igazságszolgáltatás lényegi tartalmi elemeinek összefoglalása az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (99) 19 számú ajánlásában található, mely szerint a helyreállító igazságszolgáltatás olyan, a bűnözésre kifejlesztett intézményes reakció, amely - amellet, hogy tiszteletben tartja minden érdekelt személy méltóságát és egyenlőségét - a megértésre épít, és a társadalmi harmóniára törekszik. Alkalmas arra, hogy a bűncselekményben érintettek kifejezésre juttassák érzelmeiket, tapasztalataikat, céljaikat, és megfogalmazzák elvárásaikat. A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmas az áldozat által elszenvedett érzelmi, anyagi sérelmek reparálására, biztonságérzetének helyreállítására. Általa a bűnelkövető közvetlenül szembesülhet bűnös cselekményének következményeivel, mivel alkalmat kap arra, hogy feldolgozza felelősségét. Így értelmezhetővé válhat számára a felelősségrevonás, és racionalizálható lesz a büntetés is. Egyúttal az érintett közösség előtt is érthetőbbé válnak a bűncselekmény elkövetésének okai és következményei.³⁰

28 Dr. Görgényi Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*; HVG-ORAC, Budapest, 2006 (41.o.)

29 James Dignan: *The Crime and Disorder Act and the Prospects for Restorative Justice*. Criminal Law Review, 1999, 48.o. Idézi: Görgényi, 42.o.

30 Declaration of the Basic Principles on the use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, annexed to the resolution 2002/12 by the Economic and Social Council (ECOSOC/2002); Recommendation No. R. (99) 19 on the Mediation in Penal Matters and Explanatory Memorandum. Council of Europe Publishing, 2000

A helyreállító igazságszolgáltatás és a büntetőjog viszonyát tekintve igen eltérő álláspontok alakultak ki mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalomban. Az *aboliconalista* álláspontot képviselő *Nils Christie*³¹ szerint a helyreállító igazságszolgáltatás a hagyományos büntető igazságszolgáltatás alternatívája, ezzel szemben *Bárándy Péter* értelmezésében a bűncselekmények elkövetőivel szemben továbbra is az állam büntető igényének - speciális módon történő - érvényesítését jelenti: a helyreállító eljárás nem más, „*mint a büntetőeljárásból ideiglenesen kiágazó, mediátor által vezetett folyamat*”.³²

3.2 A resztoratív eljárások - a mediáció

A resztoratív igazságszolgáltatás egyik alapértéke a *kárjótétel* (jóvátétel) gondolatának előtérbe kerülése. A *kárjótétel* a bűncselekmény következményeinek kiegyenlítése az elkövető önkéntes teljesítése révén.³³ Ez a fogalom magában foglalja a következmények tekintetében az anyagi kiegyenlítést, a jogi tárgyon okozott kárt, az előidézett hiány pótlását továbbá a tettes és az áldozat közötti interakciózavar földolgozását valamint az emocionális kiengesztelést is. A kárjótétel megvalósulhat a büntetőeljáráson kívül, a büntetőeljárással összekapcsolva (feltételként vagy a büntetőeljárás részeként), önálló szankcióként illetve a büntetőeljárás mellett. Az egyes megvalósulási modellek országonként eltéréseket mutatnak.

A resztoratív igazságszolgáltatás formáit tekintve három fő típus különböztethető meg: a *mediáció*, az ún. *konferencia-beszélgetések* és az „*ítélőkörök*” illetve „*békekörök*”.

1) Az Európa Tanács büntetőügyekben történő mediációról szóló *R(99)19.* sz. ajánlása a *mediációt* olyan eljárásnak definiálja, amelyben az áldozat és az elkövető szabad akaratukból úgy döntenek, hogy aktívan közreműködnek a bűncselekmény következményeinek a megoldásában egy pártatlan harmadik fél segítségével.³⁴ A mediáció a jóvátétel egy speciális formája, ám a jóvátételnél többet nyújt: a felek közötti megbékélést, konfliktusfeloldást is magában foglalja.³⁵ A mediációs folyamat sajátossága, hogy nem a jogok és kötelezettségek, hanem az igények és érdekek mentén szerveződik. A konfliktusban érintett feleknek lehetőségük van arra, hogy kölcsönösen megismerjék az elkövetett cselekmény másik félre és annak környezetére gyakorolt hatását, nyílt párbeszéd formájában elmondhatják érzelmeiket, érzéseiket, kifejezhetik igényeiket, ugyanakkor konfliktusuk rendezésére közösen megoldásokat dolgozhatnak ki. Ebben a folyamatban egy pártatlan és mindvégig objektív harmadik fél, a mediátor segíti őket, mindenkor ügyelve a felek erőviszonyainak esetleges különbözőségéből fakadó egyensúlyban tartására valamint arra, hogy a felek mindegyike lehetőséget kapjon érdekeinek és szükségleteinek kifejezésére. Az eljárás lényeges eleme a titoktartás, mely a mediációban részt vevő felek mindegyikét egyformán kötelezi. További lényeges momentum az önkéntesség, vagyis a felek mindegyike szabad akaratából és elhatározásából vesz részt az eljárásban és az ott hozott döntések kidolgozásában. A mediáció lehetőséget ad arra, hogy

31 Christie, Nils: *Conflicts as property*. *British Journal of Criminology* 17/1., 1977, 1-11

32 Bárándy P: A közvetítői eljárás büntető ügyekben forrás: <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=420>

33 Nagy Ferenc, 1993, idézi: Barabás: 84.o.

34 forrás: www.kih.gov.hu

35 Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezés?*; KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004 (102.o.)

a felek átértékeljék kapcsolatukat és feldolgozzák az elkövetett cselekmény hatásait. A mediáció - a büntetőeljárással ellentétben - nem a múltban elkövetett cselekményre, hanem a jövőre fókuszál: a cselekmény feldolgozása a jövőbeli együttműködést, vagy ennek hiányában az ügy feszültségektől mentes lezárását és a továbblépést segíti elő.

2) A konferencia-modellek lényege, hogy az elkövetőn és az áldozaton kívül részt vesznek az elkövető támogatói és esetleg az áldozat segítői is. Ennek egyik változata a *családi csoport-konferencia*. A megbeszélés közreműködő segítségével zajlik. A közreműködő (facilitátor) feladata itt csak a megbeszélés keretek között tartására szorítkozik (az esetek többségében előre meghatározott „forgatókönyv” alapján). A megbeszélés célja, hogy a résztvevők szabad véleménynyilvánítása után közösen „cselekvési tervet” dolgozzanak ki a bűncselekménnyel okozott kár enyhítése, az elkövető viselkedésének megváltozása valamint a társadalomba történő visszailleszkedésének megkönnyítése érdekében. A támogatók (család, barátok, szomszédok stb.) jelenléte erősíti mindkét fél biztonságérzetét, ösztönzi az elkövetőt felelősségének felvállalására, ugyanakkor mintegy „közösségi szintre” emeli a konfliktust, segítve ezzel a feleket az objektív, tárgyilagos értékelésben és a konfliktus feldolgozásában.

A *resztoratív konferencia* abban különbözik a családi csoport-konferenciától, hogy itt az elkövetőnek nincs lehetősége arra, hogy magán-megbeszélést folytasson a családjával. A tágabb értelemben vett család jelenléte nem jellemző, de tanár vagy szociális munkás bevonható ebbe az eljárásba.

3) Az *ítélőkörök* (vagy *békekörök*) elsődlegesen súlyos ügyekre koncentrálnak. Az elkövetőn, áldozaton és azok támogatóin kívül itt részt vesz az igazságszolgáltatás képviselője (bíró, ügyész, védő, rendőr) továbbá mindazok, akik a bűncselekmény által érintettek.³⁶

A konfliktusok közösség általi visszabirtoklásának igénye elsősorban arra vezethető vissza, hogy a fokozatosan és kizárólagosan állami monopóliummá váló büntetőjog hosszas útkeresés után sem tudott hatékony, maradandó és hiteles alternatívát nyújtani a konfliktusok közösség által kialakított és elfogadott megoldásaira. A jogi - és így a büntetőjogi szabályozás - egyre bonyolultabbá és a közösség tagjainak számára áttekinthetetlené (és sokszor kiszámíthatatlanabbá) válása a társadalom tagjainak bizonytalanságát erősítette.³⁷ Ehhez nagy mértékben hozzájárult az is, hogy az egyes cselekmények kriminalizálása szintén a mindenkori uralkodó hatalom kizárólagos jogosultsága volt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a mai képviseleti demokráciákban - így Hazánkban - sincs másként: a valódi érdekérvényesítés lehetősége e tekintetben meglehetősen korlátozott.³⁸

Ahhoz, hogy a büntetőjog maradéktalanul betölthesse szerepét és megfeleljen nem csak önnön, hanem a társadalom elvárásainak is, kikerülhetetlenül szükséges bizonyos fokú rugalmasság: a

36 Dr. Görgényi Ilona: *Kárjövátétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*; HVG-ORAC, Budapest, 2006 (47-49.o.)

37 A Büntető Törvénykönyvet (1978. évi IV. törvény) megalkotása óta dolgozatom lezárásának napjáig több mint 80 alkalommal módosították, s most várjuk az új Btk. elfogadását a Parlamenteől.

38 Részletesen dolgozatom 4.2 pontjában

jognak - így a büntetőjognak is - nem a társadalmi változások után kell mennie, hanem előremutató módon támogatni e változásokat, de legalábbis együtt haladni azokkal.

4. A hazai szabályozás jelene, jövője

Ebben a fejezetben azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy (1) hatályos büntetőjogi szabályozásunk mennyiben felel meg az Európai Unió kötelezően érvényesítendő normáinak és mennyiben „törekszik” megfelelni a nem kötelező érvényű nemzetközi jogi dokumentumok ajánlásainak; (2) hogyan érvényesül a resztoratív szemlélet a büntetőjog területén; (3) milyen korlátai és milyen lehetőségei vannak a resztoratív szemlélet érvényesülésének illetve kiteljesedésének a büntetőjogon belül és eshetőlegesen - szubszidiárius jelleggel vagy önállóan - a büntetőjog mellett?

4.1 Mediáció a nemzetközi jogforrásokban és az Európai Unió normáiban

A resztoratív eszmék által hordozott alapértékek mára a nemzetközi jogi dokumentumok szintjén is egységesülő követelményrendszer keretében jelennek meg. Az alternatív vitarendezési módok, így különösen a mediáció büntetőügyekben történő alkalmazásának általános- és részletszabályait tartalmazó rendelkezések köréből négy meghatározó jelentőségű dokumentum kiemelését tartom fontosnak.

1) A resztoratív eljárás alapját az ENSZ Közgyűlése által 1985-ben elfogadott *Deklarációban*³⁹ foglalt alapelvek érvényesülése képezi.

áldozati jogok:

- megértéshez és tisztelethez való jog;
- információhoz való jog az eljárás során;
- véleménynyilvánítási jog az igazságszolgáltatási hatóságok felé;
- ingyenes jogi segítséghez való jog;
- a magánszféra védelméhez való jog;
- a megtorlás és megfélemlítés elleni védelemhez való jog;
- a mediációban való részvétel felajánlásához való jog;
- az elkövető általi jóvátételhez való jog;
- az állam általi kártalanításhoz való jog az erőszakos bűncselekmények esetén;
- szociális támogatáshoz, segítséghez való jog.

2) A büntetőügyekre koncentráltan, a resztoratív igazságszolgáltatás legrelterjedtebb formájára, a mediációra nézve született meg az Európa Tanács *R(99)19. sz. ajánlása*,⁴⁰ mely rendelkezik az alapelvekről, a jogi keretekről, a jogi alapokról, az igazságszolgáltatás mediációval kapcsolatos

39 A/RES/40/34 Declaration, forrás: www.un.org

40 Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R(99)19; Fellegi Borbála fordítása alapján, in. Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezés?*; KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004 (221.o.) és Dr. Görgényi Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*; HVG-ORAC, Budapest, 2006 (215.o.)

működési elveiről, a mediációs szolgálatok tevékenységéről illetve javaslatokat fogalmaz meg a mediáció fejlesztésével kapcsolatban.

3) Az Európai Unió tagállamaira kötelező erővel bíró dokumentumok körében az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB sz. kerethatározata⁴¹ az áldozatok büntetőeljárásbeli helyzetéről szól. A tagállamok felé megfogalmazott teljesítendő kötelezettségeket öt bekezdésben a következők:

- *Kompensációhoz való jog a büntetőeljárás során* - a 9. cikk (1) bekezdése annak a jogi környezetnek a megteremtését írja elő, amelyben az áldozatnak joga van a büntetőeljárás során ésszerű döntéshez jutni elsősorban az elkövető általi kompenzációt illetően, a bűncselekménnyel okozott kár adhéziós eljárásban történő érvényesítésének hatékonyabbá tétele mellett;
- *Intézkedések az elkövető ösztönzésére annak érdekében, hogy az áldozatnak megfelelő kompenzációt nyújtson* - a 9. cikk (2) bekezdésében foglaltak a büntetőjog eszközeivel is elérhetőek: vádemelés elhalasztása, feltételes szabadlábra bocsátás, biztonsági intézkedések;
- *Az elkövetőtől lefoglalt (vagyon)tárgyak visszaszolgáltatása* - a 9. cikk (3) bekezdése szerint a büntetőeljárás során lefoglalt, a sértett tulajdonát képező és visszaszolgáltatható vagyontárgyakat haladéktalanul vissza kell szolgáltatni a sértettnek, amennyiben azt a büntetőeljárás céljával összefüggő nyomós érdek nem akadályozza;
- *A mediáció elősegítése a büntetőügyekben* - a 10. cikk (1) bekezdése azt a kötelezettséget írja elő a tagállamok részére, hogy törekedjenek a büntetőügyekben a mediáció elősegítésére (bizonyos szabadságfokot biztosítva) olyan bűncselekmények esetében, melyeket ilyen jellegű elintézésre alkalmasnak tartanak;
- *A mediáció során elért megállapodás figyelembe vétele a büntetőügyekben* - a 10. cikk (2) bekezdése értelmében a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy az áldozat és az elkövető között a mediáció során elért bármely megállapodást a büntetőügyekben figyelembe lehessen venni.

4) Az Európai Unió Tanácsának 2005/214/IB sz. kerethatározata⁴² a kölcsönös *elismerés elvének a pénzbüntetésekről való alkalmazásáról* rendelkezik. Eszerint a kölcsönös elismerés elvének az Európai Unión belül a polgári ügyekben és a büntető ügyekben történő igazságügyi együttműködés során érvényesülnie kell. Az uniós elvárás mind az igazságügyi hatóságok által kiszabott, mind pedig a közigazgatási eljárásban alkalmazott pénzbeli szankciókra vonatkozik, de ideérti az elkövető által az áldozatnak fizetett kompenzációt is.

A teljesítendő feladatok meghatározása mellett a tagállamok kevés útmutatást kaptak a megvalósítás módját és a követendő elveket illetően. Jogharmonizációs kötelezettségeinek Hazánk a Büntető Törvénykönyv és ezzel összhangban a *Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény* módosításával, a *Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan*

41 Az EU Tanácsának 2001/220/IB sz. kerethatározata a sértett jogállásáról; magyar nyelven elérhető: http://www.kih.gov.hu/alaptev/partfogo/mediacio/inter_doc

42 Council Framework Decision 2005/214/JHA of 24 February 2005 on the application of the principle of mutual recognition to financial penalties; forrás: www.eur-lex.europa.eu

egyes igazságügy-miniszteri rendeletek módosításáról szóló 17/2003 (06.24.) IM rendelet és a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény megalkotásával lényegében eleget tett.

4.2 Resztoratív elemek a hazai büntetőjogi szabályozás rendszerében

Az alábbiakban azt kívánom áttekinteni, hogy milyen résztoratív elemek találhatóak büntetőjogunk hatályos szankciórendszerében, s azok érvényesülése hogyan figyelhető meg a jogalkalmazásban. Ennek érdekében először a büntetőjogi szankciók résztoratív szemléletű elemzését végzem el(1), majd a résztoratív jellegű enyhítő körülmények értékelését vizsgálom a büntetés kiszabás (2), ezt követően a Btk. általános és különös részében fellelhető, büntetés megszüntetését vagy annak enyhítését lehetővé tevő okok(3), majd a büntetőeljárás során rendelkezésre álló, résztoratív tartalmat hordozó eszközök körét tárgyalom(4), végezetül pedig a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység jogszabályi hátterének ismertetését tartom fontosnak(5).

4.2.1 Resztoratív elemek a szankciórendszerben

Hatályos büntetőjogi szankciórendszerünket a könnyebb áttekinthetőség érdekében az alábbi táblázatban kívánom bemutatni: (Btk 38.§ és 70.§)

BÜNTETÉSEK			INTÉZKEDÉSEK			
főbüntetés ek	mellékbüntetések		önállóan, büntetés helyett	büntetés mellett	önállóan és büntetés, intézkedés mellett	büntetés és intézkedés mellett
	főbüntetés mellett	önállóan				
szabadságvesztés	közügyektől eltiltás	foglalkozástól eltiltás	megrovás	alkoholisták kényszergyógyítása	elkobzás	pártfogó felügyelet
közérdekű munka	pénzmellékbüntetés	járművezetéstől eltiltás	próbára bocsátás		vagyonekobzás	
pénzbüntetés és		kitiltás	kényszergyógykezelés és			
		kiutasítás				

A **főbüntetések** körében a szabadságvesztés büntetés alternatívájaként található a *közérdekű munka* és a *pénzbüntetés*. Mindkét büntetési hordoz ugyan kárjótételi elemet, ám a jótétel itt csupán az állam irányában teljesül. A közérdekű munka annak alkalmazási nehézségei miatt nem nagyon terjedt el a hazai büntetés kiszabási gyakorlatban. Mindkét alternatív büntetés nem teljesítése esetén továbbra is fennáll a szabadságvesztéssel történő fenyegetettség (egyszerű számítással, bírói döntés alapján történő átváltoztatás), tehát a főbüntetések körében nem a kárjótétel gondolata, mint inkább a szabadságvesztéshez képesti alternatív *büntetési jelleg* a meghatározó.

A **mellékbüntetések körében** a főbüntetés mellett alkalmazható *pénzmellékbüntetés* hordoz magában *jóvátételi* továbbá *prevenációs* elemet. A Btk. 64.§ (1) bekezdésének b) pontja szerint: „...*pénzmellékbüntetésre lehet ítélni, ha ezzel újabb bűncselekmény elkövetésétől hatásosabban lehet visszatartani.*” Megjegyzendő, hogy nem teljesítés esetén, a pénzbüntetéshez hasonlóan, ez a büntetés is átváltoztatható szabadságvesztés büntetésre. Ez a büntetési sem más tehát, mint *szankciós fenyegetettséget hordozó jóvátételi és prevenációs kényszer.*

Az önállóan alkalmazható mellékbüntetések tisztán szankciós jellegüknel fogva a büntetőjog klasszikus megtorló-megfosztó szemléletének jegyeit viselik magukon.

Az **önállóan, büntetés helyett alkalmazható intézkedések** csoportjában a *megrovás, próbára bocsátás* és a *kényszergyógykezelés* található.

A *megrovás* jogintézménye azért lehet kérdéses, mert alkalmazását a törvény is olyan esetekben írja elő, amikor „...*az elkövető cselekménye már nem veszélyes, vagy olyan csekély mértékben veszélyes a társadalomra, hogy a törvény szerint alkalmazható legkisebb büntetés kiszabása vagy más intézkedés...alkalmazása is szükségtelen*” (Btk. 71.§ (1)) A prevenió szándékát maga a jogszabály is kifejezi: „*A megrovással a hatóság rosszállását fejezi ki, és az elkövetőt felhívja, hogy a jövőben tartózkodjék bűncselekmény elkövetésétől.*”(Btk. 71.§ (2)) Az elkövetett cselekmény lehetséges vagy tényleges áldozata felé irányuló jóvátétel lehetősége ez esetben ráadásul kizárólag polgári jogi úton adott.

A *próbára bocsátás* (Btk. 72.§) szűk körben való alkalmazhatóságára való tekintettel (a vétség valamint a három év szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő büntett miatt) a *speciális prevenió* célját hivatott szolgálni. A lehetőségként illetve kötelezően elrendelt pártfogó felügyelet (6) által előírt magatartási szabályokról a pártfogó felügyelet intézményének tárgyalásakor szölok.

A *kényszergyógykezelés* Btk. 74.§) a jogszabályban meghatározott alanyi körre figyelemmel nem értékelhető resztoratív elemet hordozó intézményként.

Büntetés mellett alkalmazható intézkedés, az *alkoholisták kényszergyógyítása* azon elkövetők esetében rendelhető el, akiknek bűncselekménye alkoholista életmódjával függ össze és hat hónapot meghaladó, végrehajtandó szabadságvesztésre ítélik (Btk.75.§). Alkoholbetegségben szenvedők állami kényszer alkalmazásával történő gyógyítására vonatkozó szabályt e törvényhelyen kívül sehol máshol, még a szabálysértési kódexben (1999. évi LXIX. törvény) sem találunk. Az előkészületben lévő új Btk. életbe lépésével várhatóan ezen jogintézmény megszüntetésre kerül.⁴³

Az **önállóan és büntetés, intézkedés mellett kiszabható intézkedések** körébe tartozó *elkobzás* és *vagyonelkobzás* (Btk. 77, 77/A, 77/B §§) intézménye a sajátosan, a bűncselekmény elkövetésével a törvényben meghatározott kapcsolatban álló dolog és vagyon elkobzásáról rendelkezik, védve a sértett vagyoni jogait: 77/B§ (5) „*Vagyonelkobzás nem rendelhető el a) arra a vagyonra, amely a büntetőeljárás során érvényesített polgári jogi igény fedezetéül szolgál, b) arra a vagyonra, amellyet jóhiszeműen, ellenérték fejében szereztek*”

43 Összefoglaló az új büntető törvénykönyv általános részének tervezetéhez (13.o.)
<http://www.bpugyvedikamara.hu/files/33/33738.doc>

A sértett vagyoni jogainak védelme ezen az intézkedések az alkalmazási körében tisztán kényszerelemként jelenik meg: az önkéntes teljesítés lehetősége a sértett irányában csak az esetleges polgári jogi igény fedezetéül szolgáló vagyon vonatkozásában áll fenn.

Büntetés és intézkedés mellett általában alkalmazott intézkedés a pártfogó felügyelet. A Btk. 82.§ (5) bekezdése szerint a pártfogó felügyelet céljainak elérése érdekében a bíróság illetve vádemelés elhalasztása esetén az ügyész magatartási szabályokat írhat elő, melyek javarészt kötelezettségeket és tilalmakat jelentenek. Ugyanezen szakasz (6) bekezdése egyéb, indokolt esetben teljes mértékben a bíró vagy az ügyész diszkrecionális jogkörébe utalt magatartási szabályokat is előírhat (pl. kárjótétel)⁴⁴. Kérdésként egyrészt az merül fel, hogy értelmezhető-e egyáltalán magatartási szabályként a jótétel tanúsítása az áldozat irányába, másrészt pedig az, hogy mennyire beszélhetünk önkéntes teljesítésről egy kötelezően előírt magatartás teljesítése esetében?

Hatályos büntetőjogunk szankciórendszerében a *pénzbüntetés, a próbára bocsátás és a pártfogó felügyelet* intézményei lehetnek alkalmasak a resztortív szemlélet közvetítésére.

Amennyiben a pénzbüntetést az őt ért sérelemért (megsértett jogrend) az állam (tágabb közösség) felé teljesítendő jótételként értelmezzük, az elkövetőnek lehetősége maradhat arra, hogy személyes szabadságával élve *valódi és önkéntes* jótételt nyújtson a sértettnek, amennyiben ennek lehetőségei és feltételei fennállnak.

4.2.2 Resztortatív jellegű enyhítő körülmények értékelése a büntetéskiszabás során

A büntetés kiszabása során értékelésre kerülő körülmények között különbség tehető aszerint, hogy a bűncselekmény által okozott kár részben vagy egészben megtérült, illetve azt az elkövető megtérítette vagy kész megtéríteni, továbbá az elkövető őszinte megbánásának kifejezése valamint annak értékelése között, amikor az elkövető és a sértett utólag kibékültek.

- A kár elkövető általi önkéntes megtérítése tekintetében egységesen mondható a hazai bírói gyakorlat az enyhítő körülménykénti értékelés terén, különösen jelentősnek értékelve azt, ha a megtérítésre még a büntető feljelentés megtétele előtt sor került. (BJD 2656)
- Az elkövető javára értékelendő, ha az okozott kárt vagy annak egy részét megtérítette, s kisebb nyomatékkal az, ha a kár tőle függetlenül megtérült, továbbá az is, ha az elkövető a sértettnek elégtételt szolgáltatott, rendezte vele a közöttük fennálló konfliktust, ennek során valamely szolgáltatást teljesített vagy igényt kielégített. (BK. 154. III/9)
- A büntetést befolyásoló alanyi tényezők körében enyhítő körülmény lehet, ha a bűncselekmény indítóoka a vélt vagy valós közérdek szolgálata volt. (BK. 154. II/9)
- Az elkövető bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomása is enyhítő körülmény és a részbeni beismerés is az lehet. Az elkövető megbánó magatartása és az eredmény elhárítására irányuló tevékenysége ugyanígy értékelendő. (BK. 154. III/11)

44 Részletesebben ugyanezen fejezet 4.2.4 pontjában

- A köz javára végzett ellenszolgáltatás nélküli tevékenység vagy szolgáltatás (jótékony célú munkavégzés, alapítvány létrehozása, ajándék, adomány, stb.) enyhítő körülmény lehet. (BK. 154. III/5)
- Enyhítő körülményként kerülhet értékelésre, különösen nem vagyoni jellegű kár okozása esetén a sértettnek nyújtott segítség, a segíteni törekvés, az utólagos jóvátétel, a megbánás, az önkéntes eredményelhárításhoz és elálláshoz közelítő magatartások tanúsítása is. (BJD 2430)

4.2.3 Az elkövető általi utólagos jóvátétel a tételes jogi szabályozásban

A büntető anyagi jogi szabályozás körében a Btk. 36.§-a és 107/A§-a rendelkezik a *tevékeny megbánásról*⁴⁵:

A törvény három bűncselekmény-típus esetében biztosít lehetőséget a büntetés elkerülésére vagy annak enyhítésére: a személy elleni, a közlekedési és a vagyon elleni bűncselekmények körében. Nem büntethető az, aki vétség vagy három évi (fiatalkorú elkövető esetén öt évi) szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény elkövetését a vádemelésig beismerte és közvetítői eljárás keretében a sértett által elfogadott módon és mértékben a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátette. Amennyiben az elkövetett bűncselekmény büntetési tétele három évnél magasabb, de az öt évet nem haladja meg, az elkövető általi beismerés és jóvátétel a büntetés korlátlan enyhítését teszi lehetővé. A törvény kizárja a közvetítői eljárásból azt az elkövetőt, aki

- a) többszörös vagy különös visszaeső,
- b) a bűncselekményt bünszervezetben követte el,
- c) bűncselekménye halált okozott,

d) a szándékos bűncselekményt a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaideje alatt vagy a szándékos bűncselekmény elkövetése miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltése után, a szabadságvesztés végrehajtásának befejezése előtt, illetőleg próbára bocsátás vagy vádemelés elhalasztásának tartama alatt követte el,

e) korábban szándékos bűncselekménye miatt közvetítői eljárásban részt vett, és ennek eredményeként vele szemben a 36.§ (1) vagy (2) bekezdését alkalmazták, ha az ügydöntő határozat jogerőre emelkedésétől az újabb szándékos bűncselekmény elkövetéséig két év még nem telt el.

A korábbi szabályozáshoz képest a Btk. módosítása konjunktív feltételként emelte be feltételrendszerébe a bűncselekmény vádemelésig történő⁴⁶ beismerését és a bűncselekmény által okozott sérelem sértett által elfogadott módon történő jóvátételét.

45 E fejezet megírásakor figyelembe veszem a Btk. 2009. évi LXXX. törvénnyel történt módosításait, melyek 2010. január 1. napjától hatályosak.

46 A sértett eljárásbeli helyzetének megerősítése mellett ugyanekkor megmaradt annak a lehetősége, hogy a közvetítői eljárást a büntető eljárás **bármely szakaszában** igénybe lehessen venni (Be. 266.§ (3) c) A terhelt beismerésének továbbra is teljes körűnek, azaz ténybelinek és bűnösségre kiterjedőnek kell lennie.

4.2.4 A büntető eljárás resztoratív elemei

A büntető eljárásjogi rendelkezések körében a **Be. 221/A §-a** a közvetítői eljárásról, a **224. § a** közvetítői eljárásra utalás és a vádemelés elhalasztása előtti ügyészi meghallgatásról, a **226. § a** vádemelés elhalasztása utáni eljárásról, **227. § az** ügyészi vádemelésről, a **266. § (3) c)** pontja pedig az eljárás bíróság általi felfüggesztéséről rendelkezik.

A **Be.** szerint a közvetítői eljárás a személy elleni, a közlekedési, illetőleg a vagyon elleni, öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult büntetőeljárás tartama alatt, a gyanúsított vagy a sértett indítványára, illetőleg önkéntes hozzájárulásukkal alkalmazható eljárás, melynek a büntetőeljárás alatt egy alkalommal van helye. Az eljárás célja a bűncselekmény következményeinek jóvátétele és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartásának elősegítése.

A **Be. 221/A § (3)** bekezdése alapján Az ügyész hivatalból, vagy a gyanúsított, a védő, illetőleg a sértett indítványára utalhatja az ügyet közvetítői eljárásra, a büntető eljárás legfeljebb hat hónapra történő felfüggesztése mellett akkor, ha az alábbi konjunktív feltételek teljesülnek:

- a Btk. 36. §-a alapján az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének lehet helye
- a gyanúsított a nyomozás során beismerő vallomást tett, vállalja, és képes a sértett kárát megtéríteni vagy a bűncselekmény káros következményeit más módon a sértettnek jóvátenni,
- a gyanúsított és a sértett is hozzájárult a közvetítői eljárás lefolytatásához, valamint
- a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltehető, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja.

A közvetítői eljárás eredményessége esetén az ügyész az eljárást megszünteti [Btk. 36.§ (1)] vagy vádat emel [Btk.36.§(2)]. Az ügyész a közvetítői eljárás eredményeképpen létrejött megállapodás teljesítéséig a három évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a vádemelést egy évtől két évig elhalaszthatja.

A **Be. 224. §-ban** foglaltak alapján a vádemelés elhalasztása mellett a gyanúsított, a sértett és a pártfogó felügyelő meghallgatása után magatartási szabályokat vagy kötelezettségeket is előírhat a gyanúsított számára. Az előírható kötelezettségek körét a **Be.** nem határozza meg taxatív módon, négy kötelezettséget azonban nevesít:

- részben vagy egészben térítse meg a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kárt,
- más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről,
- meghatározott célra anyagi juttatást teljesítsen, vagy a köz számára munkát végezzen (a köz javára teljesített jóvátétel),
- pszichiátriai vagy alkoholfüggőséget gyógyító kezelésben vegyen részt.

A **Be. 226. §**-a lehetőséget ad az eljárás megszüntetésére akkor, ha a vádemelés elhalasztásának tartalma eredményesen telt el, ezen időtartam eltelte előtt is meg kell szüntetni azonban az eljárást akkor, ha a gyanúsított a közvetítői eljárásban foglalt kötelezettségeinek eleget tett.

A **Be. 227. §**-a alapján az ügyész vádat emel, amennyiben a gyanúsított a határozat ellen panasszal él, ellene a vádemelés elhalasztásának tartama alatt szándékos bűncselekmény miatt vádat emelnek, az előírt magatartási szabályokat megszegi, kötelezettségét nem teljesíti, a közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodást teljesítését a vádemelés elhalasztásának tartamának lejártáig nem fejezi be.

A **Be. 266. § (3) c)** pontja alapján a bíróság az eljárást a közvetítői eljárás lefolytatása érdekében, legfeljebb hat hónapra felfüggesztheti.

4.2.5 Közvetítői tevékenység büntető ügyekben

A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló **2006. évi CXXII. törvény** a közvetítői eljárást így határozza meg:

„2. § (1) A közvetítői eljárás a bűncselekmény elkövetésével kiváltott konfliktust kezelő eljárás, amelynek célja, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával - a sértett és a terhelt közötti konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő - írásbeli megállapodás jöjjön létre.

(2) A közvetítői eljárásban arra kell törekedni, hogy a sértett és a terhelt között - a terhelt tevékeny megbánását megalapozó - megállapodás jöjjön létre.”

Ez a definíció keretbe foglalja a resztoratív szemlélet legfontosabb elemeit:

- a bűncselekmény által okozott sérelem teljes körű jóvátétele,
- jövőorientáltság,
- az elkövető szembesülése a tetteivel,
- felelősségvállalás az elkövető részéről,
- független és pártatlan eljárás,
- felek akaratának szabad érvényesülése a megállapodás tartalmában,
- a megállapodás elismerése a büntetőjog részéről.

A törvény úgy az alapelveket, mint az eljárási kereteket a mediáció általános alapelveivel összhangban határozza meg, kevésbé érthető módon leszűkíti azonban a büntető ügyekben eljáró mediátorok körét a pártfogó felügyelőkre és a közvetítői tevékenység végzésére szerződésben álló ügyvédekre.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(99) 19. számú Ajánlásának melléklete 22. pontja szerint: *„Mediátor lehet a társadalom bármely területéről érkező személy, aki rendelkezik az adott közösség és kultúra ismeretével.”* A mediátor képzettségére vonatkozó feltételek, az összeférhetetlenségre vonatkozó szabályok valamint a mediációs eljárás eljárási keretei az

Ajánlásban nem támasztanak szigorúbb követelményeket a büntető ügyekben történő mediáció során sem.

Ez a „szűkítés” véleményem szerint a hazai büntetőjogi szabályozás azon (nehezen védhető) álláspontját tükrözi, mely szerint a büntetőügyi mediációt övező garanciarendszernek erősebbnek kell lennie, s ez csak akkor biztosítható, ha úgy az anyagi- és eljárásjogi, mint a szervezeti kereteket a büntetőjog rendszerén belül határozzuk meg.

Mindemellett megállapítható, hogy büntetőjogunk intézményrendszere számos ponton megfelel a 2001/220/IB sz. kerethatározatban foglaltaknak. Hiányosságként még a 10. cikk (2) bekezdésében foglaltak nem teljesülése említhető, nevezetesen az, hogy a gyakorlat szerint mind az ügyészség, mind pedig a bíróság meglehetősen széles diszkrecionális jogkörrel bír a megállapodásban foglaltak megítélésének tekintetében. A 99/2007. sz. Legfőbb Ügyészségi Emlékeztető 542-es és 543-as pontjai szerint továbbá az ügyész nem küldheti mediációra azokat az ügyeket, amelyekben nem merült fel anyagi kár vagy ha az anyagi kárt a terhelt már megtérítette. Ez annyit jelent, hogy kizárják azon eseteket az eljárásból, amelyek kapcsán a sértetteknek csak szimbolikus jóvátételre van szükségük.⁴⁷ Mindezek mellett nagy érdeme a hazai jogalkotásnak, hogy olyan működő intézményes kereteket teremtett, melyek lehetőséget adnak a resztoratív igazságszolgáltatás elveinek érvényesítésére - ha azzal a fenntartással is, hogy idő kell ahhoz, hogy ezek az elvek mind a büntetőjogi, mind pedig a polgári közgondolkodásban gyökeret verjenek.

4.3 Mediáció - korlátok és lehetőségek

A fentebb leírtak alapján mégsem mondhatjuk azt, hogy nem maradt tennivaló. Számos ponton mutathatók még ki hiányosságok, s ezeknek csak egy része küszöbölhető ki büntetőjogi normarendszerünk jogász szemléletmóddal történő átalakításával, igazításával. A következőkben részben felhasználva, részben pedig továbbgondolva *Fellegi Borbála SWOT elemzését*⁴⁸ a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi rendszeréről, igyekszem rávilágítani azokra a problémákra, melyek akadályát képezhetik a mediációban rejlő lehetőségek minél teljesebb mértékben történő kihasználásának.

Erősségek

A mediáció magyarországi intézményfejlődési folyamatának kétségtelen erőssége, hogy legitim módon beágyazódott a hazai büntető-igazságszolgáltatás rendszerébe: megvan a stabil intézményi háttere, a képzés-továbbképzés lehetősége, továbbá stratégiai elemként jelenik meg nemcsak az Igazságügyi, hanem egyre inkább az Oktatásügyi, a Szociális és Munkaügyi valamint a Gazdasági Tárcá célkitűzései között is.

A büntetőügyi mediáció nem egy elkülönült világ a szakmán belül: a szakemberek jórészt ugyanazon szakmai kritériumok alapján szerzik meg képesítésüket, s egységes követelményrendszernek kell megfelelniük a munkájuk során is. A mediációval foglalkozó szakmai és

⁴⁷ Fellegi Borbála: Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon.. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009. (317-331.o.)

⁴⁸ uo. (334-347.o.)

társadalmi szervezetek figyelemmel kísérik egymás tevékenységét és immár képessé váltak az egységes fellépésre, amennyiben a szakmát érintő fontos kérdésekről van szó.⁴⁹

Amiként a mediáció az alkalmazott társadalomtudományok területén önálló diszciplínaként nyert teret magának, úgy válik bevett és elismert gyakorlattá a büntetőügyi mediáció a büntetőjog alkalmazása során. Örömteli, hogy a kormányzat felismerte a mediációban rejlő lehetőségeket nemcsak a bűnmegelőzésben⁵⁰, hanem a már jogerősen elítélt és tényleges szabadságvesztésüket töltő fogvatartottak reszocializálódásának elősegítésében is⁵¹.

Gyengeségek

A gyengeségek terén kiemelném annak fontosságát, hogy a mediációt elérhetővé kell tenni a büntetőeljárás *bármely* szakaszában. A nyomozati szakban történő mediáció lehetőségét hazai szabályozásunk gyakorlatilag kizárja, előírja ugyanakkor a terhelt teljes körű, tehát ténybeli és bűnösséget érintő beismerését már a nyomozati szakban (!).⁵² Sajátos, jogászai „túlbiztosítás” figyelhető meg ebben a rendelkezésben, mely szerint az állam csak igen megfontoltan kívánja átengedni büntető hatalmának egy részét polgárai számára.

Az ügyészi és a bírói diszkréció széles köréről már említést tettem, ezt csak annyiban kívánom kiegészíteni, hogy a jogalkalmazói mérlegelés során már ügyészi szakban kizárásra kerülhetnek olyan esetek, amelyek az ügyész megítélése (a majdani vádemelés) szerint akár öt évet meghaladó szabadságvesztéssel is büntethetőek. Mivel az ügyész indítványt csak a bűncselekmény minősítésére tehet, a kiszabandó büntetés mértékére nem, ez esetben fennállhat annak a veszélye, hogy az ügyész mintegy „prejudikál”.

Abban a kérdésben viszont, hogy magánvádas esetekben miért nincs helye közvetítői eljárásnak, egyet kell értenem a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának véleményében foglaltakkal: a sértett azzal, hogy a büntetőeljárást választotta, azt a szándékát fejezte ki, hogy ügyében a bíróság hozzon érdemi, a terhelt bűnösségét megállapító döntést. Kétségekívül ellentmondásos ugyanakkor, hogy ha a sértett nem a büntetőeljárást választja, akkor hogyan tudja rávenni a terheltet (aki ekkor még nem is terhelt) a teljes körű beismerő vallomásra, ami feltétele az ügy mediációra történő utalásának. Az ellentmondás abban oldható fel, hogy magánvádas eljárások esetében az állam nem kívánja érvényesíteni büntetőigényét, ugyanakkor lehetőséget biztosít a sértett számára, hogy teljes körű vádlói jogok birtokosaként büntetőigényét maga érvényesítse az elkövetővel szemben. Ekkor pedig lehetséges megoldásként (jelen szabályozás szerint) az Igazságügyi Hivatal pártfogó felügyelői vagy képzett ügyvéd-mediátorok nyújthatnak számára mediációs szolgáltatást. (Ebben az esetben eldöntendő kérdés lenne, hogy ingyenesen vagy térítés ellenében lenne elérhető a szolgáltatás.)

49 Erre az összefogásra példa a a közvetítői képzésről és továbbképzésről szóló, 63/2009 (XII.17.) IRM rendelet megalkotását megelőző, több fordulóú műhelymunka, melyet érintettségem okán figyelemmel kísérhettem

50 Az OBMB honlapján (www.bunmegelozes.hu) számos „sikertörténet” beszámolója olvasható

51 A teljesség igénye nélkül: Cellakutya program, Szirmabesenyő (<http://www.origo.hu/itthon/20100126-szirmabesenyo-cellakutya-program-fiatalkoru-raboknak.html>); „Mebántam, jóvátennem”- jóvátételi programsorozat büntetésvégrehajtási intézményekben (<http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1876>)

52 A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 3/2007 BK véleménye V. pont <http://www.lb.hu/velemeny/bv2.html>

Az „eljogiasodás” veszélyének lehetőségét vetíti előre az 58/2007. (XII.23.) IRM⁵³ rendelet, mely a büntető ügyekben közvetítői tevékenységet folytató ügyvédekről szól. A rendelet az Igazságügyi Hivatalok pártfogó felügyelői mellett az ügyvédek részére ad jogosultságot a büntetőügyi mediáció folytatására. Továbbra is fenntartom *Jogászi vagy nem jogászi mediáció* című évfolyamdolgozatomban⁵⁴ megfogalmazott kételyeimet, melyek szerint nem biztos, hogy a hosszú évek alatt sajátos módon jogásszá szocializálódott jogászság az, aki meglévő ügyterhei mellett, s megváltozott szerepkörben immár, képes lenne felvállalni a mediáció ügyét.

Lehetőségek

A mediációban rejlő lehetőségek tárháza szinte kimeríthetetlen. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy mekkora összegeket költ a költségvetés jelenleg a bűncselekmények megelőzésére, a büntető igazságszolgáltatás és büntetésvégrehajtás intézményeinek fenntartására, nem beszélve azokról a költségekről - amelyek valójában csak szociológiai mélységű kutatásokkal tárhatók fel - amiket a közösségeken belüli (családi, munkahelyi, intézményeken, iskolákon belüli) és társadalmi méretekben is egyre inkább kibontakozó (főként etnikai, nemzetiségi) konfliktusok okoznak. A mediáció a generálprevenció eszközeként elősegíthetné ezen konfliktusok megoldását még mielőtt továbbgyűrűznek vagy végső esetben valamely bűncselekmény elkövetésének formájában öltenek testet.

A mediáció speciálprevenatív jelentőségét az adja, hogy azok, akik már részt vettek ilyen eljárásban, az érdekalapú tárgyalási technikák megismerésével talán jobban fel lesznek vértézve olyan képességekkel, amelyek birtokában képesek lehetnek hasonló jellegű konfliktusuk önálló megoldására vagy akár arra is, hogy szűkebb körben másoknak ehhez segítséget nyújtsanak.

Köztudott, hogy a bíróságok ügyterhei olyan mértéket öltöttek, amely már sokszor az igazságszolgáltatás működőképességét veszélyezteti. Az ügyek minél nagyobb számban történő „kivezetése” ebből a rendszerből nemcsak a bíróságok munkáját könnyítené meg, hanem nagymértékben hozzájárulhatna a köz igazságszolgáltatásba vetett - s korántsem töretlen - bizalmának megerősítéséhez.

Veszélyek

A rendszer veszélyeként, de inkább nehézségeként azt emelném ki, hogy azon várakozásteli kijelentés ellenére, miszerint „a mediáció hazánkban a nagy áttörés előtt áll”⁵⁵, jelenleg mégis úgy tűnik, hogy ez a nagy áttörés még várat magára. Ennek oka részben a törvényalkotók bizonytalanságára vezethető vissza, részben pedig a - talán ugyanebből fakadó - fokozatos bevezetés politikájára, amely ahelyett, hogy kaput nyitna a mediáció előtt, csak helyi „projektek” és „pilot programok” formájában, mintegy még mindig kísérletezve próbálja, próbálgatja a mediációt a társadalom különböző szintjein. Ugyanekkor az ország számos intézményében folyik már mediátorképzés - így a Miskolci Egyetemen is. Akik ezekből az iskolákból kikerülnek, „magányos harcosként” vajmi kevés lehetőségük lesz a szakma gyakorlására megfelelően erős érdekképviselő, szakmai háttér és támogatás nélkül. Könnyen elveszhet ezáltal a társadalom ezen új intézménybe

53 <http://www.magyarország.hu/kereses/jogszabalykereso>

54 Bánházy Péter: *Jogászi vagy nem jogászi mediáció*, évfolyamdolgozat, Miskolci Egyetem ÁJK, 2008

55 Elhangzott a VI.Országos Kriminológiai Vándorgyűlésen, Miskolc 2008.10.16.

vetett, s még igencsak kialakulóban lévő bizalma ugyanúgy, mint ahogyan - elfogadás és támogatás hiányában - maguk a mediátorok is egyre csökkenő lelkesedéssel fogják képviselni a mediáció ügyét (különös figyelemmel a büntetőügyi mediációból való kizártságukra).

A nehézségek között megemlíthető még az, hogy a társszakmák tájékozatlanságán túl a mediációról szóló ismeretek lakosság körében történő elterjedése is kívánnivalót hagy maga után. Problémák, konfliktusok esetén az emberek többsége a hatékony segítség reményében „reflexszerűen” az ügyvédek névsorát kezdi el böngészni. Aki pedig ügyvédhez fordul, ritkán kap felvilágosítást arról, hogy az állami igazságszolgáltatás „kitaposott ösvénye” helyett milyen egyéb választási lehetőségei lennének.

A mediáció széles körben történő megismertetése pedig finansiális kérdés. A mediáció költség-haszon vonzatainak elemzése során kétséget kizáróan kimutatható, hogy milyen megtakarítást jelent az állam számára.⁵⁶ Az állam „befektetése” a mediáció „népszerűsítésébe” hosszú távon megtérülő befektetés volna.

5. Következtetések

Az ember kezdetben közösségekben, később pedig társadalmakban való létezése szükségszerűen hívta elő egy egységes és kiszámítható szabályrendszer létét, amely elsősorban a közösség biztonságát volt hivatott szolgálni. Az esetleges és változatos közösségi normák helyét fokozatosan egy - az erkölcsi és isteni parancsok alapján megtestesülő - egységes normarendszer, a jog vette át. A történelem hosszú évszázadokon át bizonyította, hogy a társadalmi változások hatására hogyan veszítette el a jog az önállóságát és hogyan vált mindinkább a mindenkori uralkodó hatalom eszközévé. A jog „dehumanizálódásának” folyamatában azonban mindvégig jelen volt egy ezzel ellentétes irányba ható törekvés: a valódi egyéni és közösségi érdekek mentén szerveződő alternatívák megőrzése, megmentése.

A jogrendszer tagolódása - s ezzel együtt a büntetőjog önálló jogággá válása - egy lehetséges, de nem elegendő válasz volt a jog részéről. Ahogyan a polgári jog fejlődése a felek magánautonómiájának kiteljesítése irányába hatott, a különböző büntetőjogi iskolák megjelenésével a büntetőjogi normák szigora is enyhülni látszott. A bűncselekmény társadalomra veszélyes cselekményként való felfogásából következően azonban a büntetőjog már nem volt és nem is lesz képes arra, hogy az állam büntető monopóliumát osztozkodás tárgyává tegye: elsődleges célja a megsértett jogrend helyreállítása az elkövető megbüntetésével, szemléletében csak ezt követ(het)i az egyén reparációs igényének kielégítése.

Amikor alternatív vitarendezésről beszélünk, akkor *minden olyan megoldást* értünk ez alatt, ami nem jogi megoldás. Lehet ez a felek egymás közötti, spontán megegyezése, választottbírói eljárás, békéltető testület közreműködése vagy éppen a mediáció. Az utóbbi időben az alternatív vitarendezés fogalma azonban egyre inkább egyre inkább a mediációhoz és azokhoz a vitarendezési modellekhez kötődik, amelyekben a felek vitájukat valamilyen külső segítséggel, érdekalapú tárgyalás formájában, nem csupán anyagi, hanem erkölcsi szükségleteik figyelembe vételével is, a jövőbe tekintő szándékkal próbálják meg rendezni. A mediáció, a facilitáció, a konferenciamodellek vagy éppen a békítő körök által alkalmazott technikák - ehelyütt talán megengedhető

⁵⁶ Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezség?*; KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004 (191-194.o.)

általánosítással - alapvetően csak annyiban térnek el egymástól, hogy más-más társadalmi és kulturális környezetben működtethetőek, de ez az eszköztár ugyanúgy alkalmas lehet a normaszegés következtében előálló konfliktusok rendezésére, mint azokban az esetekben, amikor normaszegés nem történik.

A jogrendszer differenciálódása és specializációja ezen meglévő és százas tapasztalatokon nyugvó eszközök háttérbe szorulását eredményezte. „Visszafogadásukra” három lehetőség kínálkozik: alkalmazhatóak a (büntető)jog eszköztárának részeként, annak kiegészítéseként vagy a (büntető)jog mellett, önállóan.

Hazai büntetőjogunk beillesztette a mediációt a büntetőjogi szabályozás rendszerébe, ettől nagyobb lépés megtételére egyelőre nem látszik jogalkotói szándék. Reális lehetőségét látom viszont a mediáció alkalmazását azon bűncselekmények körében is, amelyeket hatályos szabályozásunk jelenleg kizár. Ekkor az ügyben ítélező bírónak lehetősége lenne enyhítő körülményként figyelembe venni az eredményes közvetítői eljárásban foglaltakat és aszerint mérlegelni, hogy - alkalmasint felfüggesztett büntetés kiszabásával - hozzájáruljon az elkövető általi önkéntes teljesítés sikeréhez.

Ehhez kétségtelenül szemléletváltásra van szükség a bírói karon belül is. Az írott jog (ius scriptum) viszont éppen a jogalkalmazás során töltődik fel tartalommal, válik élő joggá, s mint ilyen, kijelölheti a hazai büntetőjog fejlődésének egy lehetséges új irányát.

6. Zárszó helyett

Dolgozatom - főként a terjedelmi keretek korlátozottsága miatt - szükségszerűen befejezetlen maradt. Zárszó helyett azokról a kérdésekről szólok, amelyek felmerültek bennem e dolgozat írása során. Három kérdést legalábbis fontosnak tartok kiemelni.

1. Nem volt módom szólni a büntetőjog területére bevezető és az onnan kivezető utakról. Amikor valaki megsért egy közösségi normát, arra nem minden esetben a büntetőjog ad választ: amennyiben az „elkövető” még túl fiatal, akkor nem esik a büntetőjog „látókörébe”, ha pedig a cselekmény súlya csekély, akkor az nem a büntetőjog (hanem a szabálysértési jog, belső szabályzatok vagy egyéb írott szabályrendszer) reakcióját váltja ki, esetleg válasz nélkül marad. Ezekben az esetekben sokszor azonban olyan (érzelmi, lelki) sérülés keletkezik, amely feltétlenül igényelné a szimbolikus jóvátétel lehetőségét. Ennek elmaradása megerősítheti az elkövetőt tettének következmény-nélküliségében, a sértettben pedig olyan maradandó nyomokat hagyhat, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a későbbiekben nagyobb valószínűséggel váljon ismét sértetté (sérültté) vagy bűncselekmény áldozatává.

A resztoratív eljárások szerepe a generális és speciális prevenció területén egy önálló dolgozat témájául szolgálhatna.

2. Amikor valaki terheltként vagy sértettként válik a büntetőjog alanyává, akkor viszonylag pontosan előre jelezhető a történések sorrendje és mikéntje: „végigszenvedik” a büntető eljárást,

majd ezután egyiküket megbüntetik, mindketten magukra maradnak viszont a problémáikkal - egyikük bezárva, a másikuk odakint (de bezárkózva).

Dolgozatomban kevés szó esett a resztoratív technikák büntetéstől független alkalmazásának fontosságáról és lehetőségeiről a büntetésvégrehajtási intézetekben. A fogvatartottaknak a börtönélet speciális viszonyai között adódó konfliktusainak kezelése, az általuk elkövetett cselekmény feldolgozásának biztosítása, ezáltal a társadalomba való visszailleszkedésük (reszocializációjuk) segítése legalább olyan fontos, mint maga a büntetés.

Fontos kérdésnek tartom a resztoratív szemlélet „hatókörének” vizsgálatát: lehetséges-e a nagyobb súlyú bűncselekmények esetében is, hogy - kellő idő elteltével - az elkövető és az áldozat egymás szemébe nézhessen a valódi és mindenre kiterjedő béke és megnyugvás elérése érdekében? Ez újfent egy dolgozat témájául szolgálhatna.

3. Nem ejtettem szót „a magyar lélek formáiról”, vagyis arról, mennyiben határozza meg sajátos, közép-kelet-európai létünk a problémákra adandó válaszadási képességeinket.

Büntetőjogunk is a „miénk”, annak milyensége pedig nem választható el - s így nem is tárgyalható függetlenül - a társadalmi közgondolkodástól. Ez a kérdés már messze túlmutat azon, ami ebben a dolgozatban felvállalható, szeretném viszont, ha egyszer Arany János szavaival tudnám megválaszolni:

„Milyen szép dolog, hogy már ma
Nem történik ilyes lárma,
Össze a szomszéd se zördül,
A rokonság
Csupa jóság,
Magyar ember fél a pörtül...”

(Arany János: A fülemile)

* * *

7. Irodalomjegyzék, forrásjegyzék:

- Arisztotelész: *Politika*; Gondolat Kiadó, Budapest, 1984
- A/RES/40/34 Declaration, forrás: www.un.org
- Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezség?* KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004
- Bárándy P: A közvetítői eljárás büntető ügyekben
forrás: <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=420>
- Cesara Beccaria: *A bűnökről és a büntetésekről*, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989 (ford.: Madarász Imre)
- Christie, Nils: Conflicts as property. *British Journal of Criminology* 17/1., 1977, 1-11
- Christoph Besemer: *Mediation, Vermittlung in Konflikten Stiftung gewaltfreies Leben*; for.: Hubayné Muzsnai Márta (Baden, 1997)
- *Ezer év törvényei*, forrás: www.1000ev.hu
- Fabinyi T.: *A választottbíráskodás*; Budapest, 1920
- Farkas József: *A választottbíráskodás szabályozása a polgári eljárásjog reformjának tükrében*, In.: Magyar jog 1988/9
- Fellegi Borbála : *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.
- Dr.Gilányi Eszter: *Előadásvázlatok*; Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, 2008
- Dr. Görgényi Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*, Hvg-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2006
- Hajnik: *Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt* Budapest, MTA 1899.
- Hamvas Béla: *Scientia sacra I.* Medio Kiadó 1995
- A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 3/2007 BK véleménye V. pont
<http://www.lb.hu/velemen/bv2.html>
- Mészáros Ádám évfolyamdolgozata (ELTE ÁJK, Bp., 2005)
forrás: www.mesarosadam.hu, valamint személyes beszélgetések
- Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*, Korona kiadó, Budapest, 2004
- www.bunmegelozes.hu
- Összefoglaló az új büntető törvénykönyv általános részének tervezetéhez (13.o.)
<http://www.bpugyvedikamara.hu/files/33/33738.doc>
- Pokol Béla: *A jog elkerülésének útjai. Mediáció, egyezségkötés*
<http://jesz.ajk.elte.hu/pokol9.html>
- F. Strassner-P.Randolph: *Mediáció*; Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005
- Szabó András: *Recepció és kreativitás a büntetőjogban*
(http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/704_belso.htm)

- Tarczal Katalin: *A konfliktusfeloldás alternatívái* (Rézler Gyula Alapítvány részére készült tanulmány)
- *Egyetemes jogtörténet*, Dr. Horváth Pál szerk., Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997
- *Magyar jogtörténet*, Mezey Barna szerk., Osiris, Budapest, 2004
- *A mediáció - A közvetítői tevékenység* (szerk. Sáriné Dr. Simkó Ágnes, HVG-ORAC, Bp., 2006)
- a 2002-ben, Brüsszelben kiadott, ún. „Zöld könyv”: „on alternative dispute resolution in civil and commercial law”
http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2002/com2002_0196en01.pdf
- Werbőczy István Hármaskönyve, forrás:
http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm
- 1978. évi IV. törvény a Büntető törvénykönyvről
- 1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról
- www.mkab.hu A Magyar Alkotmánybíróság Weboldala
- <http://eur-lex.europa.eu>
- www.kih.gov.hu